

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Gizem YILDIRIM

ZAMANIN DOĞASI VE BELLEĞİN İŞLEVİ ÜZERİNE BERGSON VE PROUST
BAĞLAMINDA FELSEFİ SORUŞTURMA

Felsefe Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2024

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Gizem YILDIRIM

ZAMANIN DOĞASI VE BELLEĞİN İŞLEVİ ÜZERİNE BERGSON VE PROUST
BAĞLAMINDA FELSEFİ SORUŞTURMA

Danışman

Doç. Dr. Şahin ÖZÇINAR

Felsefe Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2024

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Gizem Yıldırım'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Felsefe Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Elif Akgün Kaya

Üye (Danışman) : Doç. Dr. Şahin Özçınar

Üye : Prof. Dr. Hasan Aslan

Tez Başlığı: Zamanın Doğası ve Belleğin İşlevi Üzerine Bergson ve Proust Bağlamında
Felsefi Soruşturma

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 05/02/2024

Mezuniyet Tarihi : 15/02/2024

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Zamanın Doğası ve Belleğin İşlevi Üzerine Bergson ve Proust Bağlamında Felsefî Soruşturma” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

Gizem YILDIRIM

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

17 / 01 / 2024

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Gizem Yıldırım
Öğrenci Numarası	202152031002
Anabilim Dalı	Felsefe Anabilim Dalı
Programı	Felsefe
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Doç. Dr. Şahin Özçınar
Yüksek Lisans Tez Başlığı	Zamanın Doğası ve Belleğin İşlevi Üzerine Bergson ve Proust Bağlamında Felsefî Soruşturma
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2272479085
Rapor Tarihi	17.01.2024
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: % 4 Alıntılar dahil: % 12
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,	
Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 63 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdeleri sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim. Doç. Dr. Şahin Özçınar	

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER LİSTESİ.....	ii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	iii
ÖZET.....	iv
SUMMARY.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ZAMAN VE BELLEK KAVRAMLARINA GENEL BAKIŞ

1.1.Zaman ve Bellek Kavramlarına Genel Bakış.....	4
1.2. Bergson Öncesi Felsefede Zaman ve Bellek Anlayışları.....	7

İKİNCİ BÖLÜM

HENRI BERGSON, ZAMAN VE BELLEK ANLAYIŞI

2.1. Henri Bergson.....	11
2.3. Bergson'un Zaman Anlayışı.....	12
2.4. Bergson'un Bellek Anlayışı.....	18

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MARCEL PROUST, ZAMAN VE BELLEK ANLAYIŞI

3.1. Marcel Proust.....	25
3.2. Proust'un Zaman Anlayışı.....	25
3.3. Proust'un Bellek Anlayışı.....	30

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BERGSON VE PROUST'UN ZAMAN VE BELLEK ANLAYIŞLARININ

KARŞILAŞTIRILMASI

4.1. Bergson ve Proust'un Zaman ve Bellek Anlayışlarının Karşılaştırılması.....	37
SONUÇ.....	47
KAYNAKÇA.....	50
ÖZGEÇMİŞ.....	52

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1.....	13
-----------------------	-----------

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.: Adı Geçen Eser

A.g.m.: Adı Geçen Metin

A.g.y.: Adı Geçen Yer

çev.: Çeviren

vs.: Vesaire

ÖZET

Henri Bergson ve Marcel Proust, her ne kadar farklı disiplinlerde çalışmış olsalar da, zaman ve bellek üzerine benzer düşüncelere sahiptirler. Bergson'un geliştirmiş olduğu "süre" (*durée*) kavramı ve Proust'un *Kayıp Zamanın İzinde* adlı eserinde ortaya koymuş olduğu anlayış, zaman ve belleğin niteliği üzerine derin düşünceler içerir. Hem Bergson hem de Proust, geleneksel zaman ve bellek anlayışlarından farklı, özgün birer anlayış geliştirmişlerdir. Bu tezde Bergson ve Proust'un zaman ve bellek üzerine gelişen düşünceleri ele alınmakta ve onların örtüşen ve karşıt olan yönlerine odaklanılmaktadır.

Bergson'a göre gerçek zaman süredir ve süre ile bellek arasında ayrım yapmaya kalkışmak gereksiz bir çabadır. Zira bellek olmadan hem zaman hem de süre kavramı açısından "önce" ve "sonra" arasında bağ kurulamaz. Ve Bergson bu bağın olmadığı homojen, ölçülebilir ve matematiksel zaman anlayışına tamamen zıt, kapsayıcı ve bütüncül bir zaman anlayışı geliştirmiştir. "Geçmiş", "şimdi" ile bir aradadır, kaybolmaz. Proust, zamanın lineer olmadığı ve geçmişin kendi içinde varlığını koruduğu noktasında Bergson'la hemfikirdir. Ancak Proust'a göre, Bergson'un aksine, hatırlanmadıktan sonra bu varlığın korunmasının bir anlamı yoktur.

Bununla beraber, anımsama Proust'ta tesadüfi olarak bir nesne algılandığı anda gerçekleşirken, Bergson'a göre bellek, algıyı yaratma ve yönetme gücüne sahiptir; anının edimselleşip algı hâlini alması kişinin kendisine bağlıdır; dolayısıyla hiçbir anımsama tesadüfi değildir. Nitekim katışıksız algı diye bir şey yoktur. Algılama çok kısa bile olsa nihayetinde belli bir süreyi gerektirir ve bu esnada anı-imgelere bulanmıştır. Ve bellek, şimdiki zamandan geçmişe bir gerileme değil, geçmişten şimdiki zamana bir ilerlemedir.

Bergson belleğe bedeninin dışında varoluş atfetmesiyle ne kadar iyimser ve yaşama dönükse, Proust'un yönü bir o kadar tükenişe dönüktür, bilinç ya da belleğin bedeninin dışında bir varoluşu yoktur Proust'a göre, beden yok olduğunda onlar da yok olur. Kaybedilmiş zaman, kaybedilen hâtıra ancak ve ancak sanatla telâfi olunur.

Anahtar Kelimeler: Henri Bergson, Marcel Proust, Zaman, Süre (*Durée*), Bellek.

SUMMARY

THE PHILOSOPHICAL INQUIRY INTO THE NATURE OF TIME AND THE FUNCTION OF MEMORY IN THE CONTEXT OF BERGSON AND PROUST

Henri Bergson and Marcel Proust, although they worked in different disciplines, share similar thoughts on time and memory. The concept of “duration” (*durée*) developed by Bergson, and the understanding presented in Proust’s *In Search of Lost Time*, contain profound thoughts on the nature of time and memory. Both Bergson and Proust have developed unique perspectives on time and memory, differing from traditional views. In this thesis the evolving thoughts of Bergson and Proust on time and memory are discussed, focusing on their overlapping and contrasting aspects.

According to Bergson, real time is duration, and attempting to distinguish between duration and memory is a futile effort. Without memory, a connection cannot be established between “before” and “after” in terms of both time and duration. Bergson developed a comprehensive and holistic understanding of time, which is in complete contrast to the homogeneous, measurable, and mathematical concept of time. The “past” is always present with the “now”; it does not disappear. Proust agrees with Bergson that time is not linear and that the past maintains its existence within itself. However, for Proust, unlike Bergson, the preservation of this existence is meaningless if it is not remembered.

However, while for Proust, reminiscence occurs incidentally when an object is perceived, according to Bergson, memory has the power to create and manage perception; the actualization of the memory into a perception depends on the person himself; therefore, no reminiscence is incidental. Indeed, there is no such thing as pure perception. Perception, even if very short, ultimately requires a certain duration and is immersed in memory-images during this time. And memory is not a regression from the present to the past, but a progression from the past to the present.

As much as Bergson attributes existence to memory beyond the body, with optimism and a turn towards life, Proust’s orientation is just as much towards extinction. According to Proust, consciousness or memory does not exist outside the body; they also perish when the body ceases to exist. Lost time, lost memory can only be compensated through art.

Keywords: Henri Bergson, Marcel Proust, Time, Duration (*Durée*), Memory.

TEŞEKKÜR

Başta danışman hocam Doç. Dr. Şahin Özçınar olmak üzere, aileme, kuzenim Bozok Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dr. Öğr. Üyesi M. Cevat Temizkan'a ve Uzm. Psikolog Serra Alemdar'a tez yazım sürecimde destek ve yardımlarını benden esirgemedikleri için teşekkür ederim.

GİRİŞ

Zamanın doğası nedir? Geçmiş, geçmiş yaşanmışlıklar, anılar kayıp mı olur, kaybolmuyorlarsa nerede saklanırlar? Geçmiş, şimdiki anla birlikte sürekli bir varoluşun parçası mıdır yoksa şimdide mi oluşturulur? Belleğin işlevi nedir? Bellek beynin bir fonksiyonu mudur? Anımsamanın doğası nedir? Anımsama bizim kontrolümüzde midir yoksa bir göstergeye mi bağlıdır? Çalışmamız bu sorulara yanıt aramaktadır.

Zaman kavramı, gizemini her daim koruyan, anlaşılması ama özellikle de ne olduğunun aktarılması en güç kavramlardan biridir. Düşünce tarihi boyunca pek çok filozof tarafından zaman hakkında görüşler öne sürülmüştür. Platon, Aristoteles ve özellikle St. Augustinus bunlardan bazılarıdır. Augustinus zaman için: “Zamandan söz ederken herhâlde ne dediğimizi biliyoruz; bir başkası zamandan söz edince onu anlıyoruz. Öyleyse zaman nedir? Bunu bana kimse sormasa bilebiliyorum, ama biri sorarsa nasıl açıklayacağımı bilmiyorum.”¹ ifadesinde bulunmuştur.

Henri Bergson’a gelindiğinde ise öncekilerden tamamen farklı ve sistemli bir zaman anlayışıyla karşı karşıyayızdır. Bergson, “süre” (durée) adını verdiği zaman anlayışıyla, zamanın ve hareketin niteliğine dair yeni bir perspektif sunar.

Süre, Bergson’a göre, öznel ve içsel bir deneyimdir ve ölçülemez, bölünemez veya niceliksel olarak ifade edilemez. O, zamanı, birbiriyle bağlantılı anlar olarak değil, sürekli bir akış olarak görür. Bergson, zamanın matematiksel ve mekanik modelinin, gerçek zamanın niteliğini ve deneyimini yansıtmadığını savunur.

Zaman, hem Bergson’un çalışmalarında hem de Proust’un romanında temel konulardan biridir. Her ikisi de Paris’te yaşamış, çağdaş ve akraba ailelerden gelmişlerdir; aynı “entelektüel atmosferi” solumuşlardır, ama en önemlisi zamanı var oluşun temeli olarak seçerler ve felsefi ve edebi yeteneklerini kullanırlar. Bergson 1928’de Nobel Edebiyat Ödülü’nü alır ve aynı süreçte Proust’un eserleri felsefi çalışmaların konusu olur. Ancak, yüzeydeki benzerliklere rağmen, felsefi açıdan bazı sorular ortaya çıkabilir, zira Proust’un zaman ve bellek anlayışının Bergson’un doğrudan devamı olduğunu iddia etmek yerinde bir değerlendirme olmamaktadır. Proust gerçekten bir Bergsoncu muydu? Proust’un romanındaki kaybolan zamanın ifade ve iletişim çabaları, Bergson’un felsefi eserlerinde sunulan gerçek zamanın sezgilerine karşılık gelir mi? Sonuçta, filozofla roman yazarı arasında daha fazla uyum mu yoksa uyumsuzluk mu vardır? Çalışmamız bu gibi sorulara açıklık getirmeyi hedeflemektedir.

¹ A. Augustinus, *İtirafılar*, 2016: s.251.

Marcel Proust kimilerine göre Bergson'un edebiyattaki uzantısı olarak kabul edilir. Bizim de tezimizde Zaman ve Bellek bağlamında benzerlik ve farklılıklarıyla bu iki düşünürü ele almamızın nedeni budur. Bergson ve Proust, Zaman ve Bellek üzerine derin düşüncelere sahiptirler ve birtakım farkları olmakla birlikte her ikisi de bu iki kavram bağlamında oldukça yakın bir duruş sergilerler. Proust, “*À la recherche du temps perdu*” (Kayıp Zamanın İzinde) adlı başyapıtında zaman ve bellek üzerine kapsamlı bir anlayış sunar. Proust'un zaman anlayışı, bellekle ilişkili olarak zamanın öznel ve içsel niteliğini vurgular.

Proust'un zaman anlayışı, Bergson'un süre kavramından zaman ve bellekle kurduğu ilişki bakımından etkilenmiştir, ancak Proust kendi özgün düşüncelerini ve bakış açılarını da ekler. Proust için zaman, bireyin yaşadığı deneyimler ve anılar aracılığıyla içselleştirilir. Bu deneyimler, geçmiş anıları canlandırarak zamanın doğrusal akışının ötesinde yaşanır.

Proust'un zaman anlayışı, zamanın öznel ve kişisel doğasını vurgular. Bireyin belleği ve duygularıyla bağlantılı olarak yaşadığı zaman bir anlamda zamanın gerçekliğini ve sürekliliğini oluşturur. Bu anlayış, zamanın, insanın iç dünyasındaki deneyimler ve anılarla yoğrulan karmaşık ve çok boyutlu bir yapı olduğunu gösterir.

Bergson'un bellek anlayışı, onun “*Matière et Mémoire*” (Madde ve Bellek) adlı eserinde temel olarak ortaya konur. Bergson, belleğin zamanla ilişkisini ele alır ve geçmişin iki ayrı biçimde meydana geldiğini açıklar: “bağımsız anılar” ve “devindirici mekanizmalar.”² Bergson'a göre, bağımsız anıların oluşturduğu saf (gerçek) bellek, geçmişte yaşanan olayların ve deneyimlerin tinsel bir izidir. Bu bellek türü, bilincin dışında yer alır ve geçmiş deneyimlerin özünü saklar. Saf bellek, zamanın ve mekânın ötesinde olan, sürekli ve değişmez bir yapıya sahiptir. Devindirici mekanizmaların oluşturduğu beden belleği ise, geçmiş deneyimlerin somutlaşmış ve mekanikleşmiş hâli olarak görülür. Bu bellek türü, bedensel hareketler ve beceriler gibi günlük yaşamda kullanılan pratik bilgi ve yetenekleri içerir. Beden belleği, eylem ve tepkilerin otomatikleşmesine yol açar.³

Bergson, belleğin zamanla ilişkisini ve belleğin süre kavramına nasıl bağlandığını inceler. Ona göre, saf bellek ve beden belleği, süre içinde sürekli bir etkileşim hâlinindedir. Saf bellek, geçmiş deneyimlerin süre içinde bir arada bulunduğu ve beden belleği ise bu deneyimlerin şimdiki an ve eylemlerle bağlantı kurduğu yerdir.⁴

Bergson'un bellek anlayışı, belleğin zaman ve bilincin içsel süreçleriyle yakından ilişkili olduğunu vurgular. Bu anlayış, belleğin zamanın doğrusal ve mekanik ölçümünün ötesinde,

² H. Bergson, *Madde ve Bellek*, 2015: s.59.

³ A.g.e. s.113.

⁴ A.g.e. s.114.

insanın iç dünyasında yaşanan karmaşık ve çok boyutlu bir yapı olduğunu gösterir. Bergson'un bellek ve süre kavramları, insanın zamanı ve geçmişi nasıl deneyimlediğine ve bunların bilinç üzerindeki etkisine dair derinlemesine bir anlayış sunar.

Proust da, bellek ve zaman üzerine kapsamlı bir anlayış sunarak, belleğin öznel ve içsel niteliğini vurgular. Proust'a göre istem dışı bellek, geçmişe ait anıların ve duyguların bilinç dışı ve özgün bir şekilde, genellikle duysal uyarıcılar (örneğin bir tat, koku veya ses) aracılığıyla tekrar yaşanmasıdır. Bu tür hatırlamalar, zamanın doğrusal ve mekanik ölçümünün ötesinde, bireyin geçmiş deneyimlerini yeniden yaşamasına ve onlarla yeniden bağlantı kurmasına olanak tanır.⁵ İstem dışı bellek, geçmişin şimdiki zamana uzanan etkisi ve zamanın öznel doğası hakkında derinlemesine bir anlayış sunar.

Proust'un bellek anlayışı, belleğin zamanla ve kişinin iç dünyasıyla nasıl iç içe olduğunu gösterir. Bu anlayış, belleğin doğrusal olmayan, karmaşık ve çok boyutlu bir yapıya sahip olduğunu ve belleğin insan yaşamındaki önemli rolünü vurgular. Proust, bellek sayesinde insanların geçmişleriyle bağlantı kurabileceğini ve geçmişin zenginliklerinden beslenerek anlamlı bir yaşam sürebileceğini belirtir. Proust *Kayıp Zamanın İzinde* eserinin "Yakalanan Zaman" kitabında anlatıcının dilinden şunu ifade eder: "Bugünkü benliğim, içerdiği her şeyin birbirine benzer ve tekdüze olduğunu zanneden, terk edilmiş bir taşocağı gibidir, ama her hâtıra, tıpkı dâhi bir heykeltraş gibi, taşocağından sayısız heykel çıkarır."⁶

Proust'un bellek anlayışı, zamanın ve belleğin öznel ve kişisel doğasını vurgular. Belleğin de, zaman gibi, insanın iç dünyasındaki deneyimler ve anılarla yoğrulan karmaşık ve çok boyutlu bir yapı olduğunu gösterir.

Tezimizin amacı da, Zaman ve Bellek gibi yüzyıllardır zihinleri meşgul eden iki kavramı, onları özgün bir biçimde ele alan ve açıklayan Henri Bergson ve Marcel Proust gibi iki farklı düşünür bağlamında sunmak ve onların görüşlerine eleştirel bir gözle bakarak savlarına dayalı bir sonuç çıkarmaktır. Ulaşılması hedeflenen sonuç geçmişin bellekte -hatırlansın ya da hatırlanmasın- şu an ile birlikte var ve anlamlı olduğu yönünde olacaktır.

⁵ G. Deleuze, *Proust ve Göstergeler*, 2015: s.63.

⁶ M. Proust, *Kayıp Zamanın İzinde, Cilt II*, 2021: s.2970.

BİRİNCİ BÖLÜM

ZAMAN VE BELLEK KAVRAMLARINA GENEL BAKIŞ

1.1. Zaman ve Bellek Kavramlarına Genel Bakış:

Zaman, anlaması ve tanımlaması zor bir kavramdır. Onu anlamaya veya özelliklerini açıklamaya çalıştığımızda, sürekli olarak onun içerisinde olduğumuzun getirdiği sınırlamalarla karşılaşırız. Hatta zamanın içinde olduğumuzu söylemek bile bazı önceden kabul edilmiş varsayımlara dayanır.

Zaman, bir çalışma konusu olarak, neredeyse her entelektüel sorgulama ve pratik uğraşıya kadar uzanır. Doğa bilimlerine, sosyal bilimlere, edebiyata ve sanatlara, politikaya, ekonomiye, dine ve özel yaşama dokunur. Bu alanlardaki zamanın çeşitli görünüşleri birbirinden izole edilemez; aksi takdirde bir şeyler kaybolur. Zaman, herhangi bir görünümünde, olan bitenin temel bir yönüdür, olguların sınırlayıcı bir koşuludur.⁷

Zamanın anlamı, doğada, yaşanmakta olunan ânın ilerlemesi olarak tek boyutlu bir akış olarak görülürken, insanın yaşadığı tarihsel alanda üç boyutlu bir yapıya sahiptir: geçmiş, şimdi ve gelecek. Bu üç boyutlu yapı, günlük yaşamda zamanın ölçülebilir olması sayesinde önemlidir. Zamanı ölçmek, insanların olayları analiz etme, geleceği öngörme ve planlama gibi yeteneklerini kullanmasına yardımcı olur. Basitçe, zamanın belirli bir şekilde ölçülmesi ve günlük yaşamda ifade edilmesi, yaşanmış, yaşanmakta olan ve yaşanacak olayları anlamlandırmamıza ve sıralamamıza olanak tanır. Bu yapı, Heidegger'in "kamu zamanı" olarak adlandırdığı bir düzene işaret eder, bu da doğal varlıkların sıralı bir şekilde düzenlenmesi anlamına gelir.⁸

Bilimde Newton'un mekanik teorisinden beri, zaman teorik bir varlık, teori yüklü bir varlık olarak kabul edilmiştir. Newton, zamanın evrensel ve değişmez olduğunu düşünmekteydi, onun görüşüne göre, zaman her yerde ve herkes için aynı şekilde akmaktaydı ve fiziksel olaylardan bağımsızdı. Newton'un evreni, belirli başlangıç koşulları ve doğa yasaları ile tamamen tahmin edilebilir bir evrendi. Bu durum, zamanın lineer ve değişmez akışı ile uyumluydu. Einstein'ın Özel Görelilik Teorisi ise, zamanın gözlemciye göre değişebileceğini ortaya koyar. Yüksek hızlarda hareket eden bir gözlemci için zaman, durgun bir gözlemciye göre daha yavaş ilerler. Genel Görelilik, zamanı uzayın bir parçası olarak ele alır ve büyük kütlelerin zaman-uzay dokusunu eğebileceğini öne sürer. Bu, yerçekiminin aslında büyük

⁷ P. Turetzky, *Time*, 2002: s.1-2.

⁸ A. Çüçen, *Heidegger'de Varlık ve Zaman*, 2000: s.62.

kütlelerin zaman-uzayı eğmesi sonucu ortaya çıkan bir fenomen olduğunu gösterir. Kuantum mekaniğindeyse zaman, genellikle Newton'un anladığı gibi klasik, lineer ve sürekli bir parametre olarak ele alınır. Ancak, kuantum düzeyinde olaylar tamamen tahmin edilemezdir ve olasılıklara dayalıdır. Kuantum mekaniğinde, zamanın tam olarak nasıl işlediği hâlâ tartışma konusudur. Özellikle kuantum gravitasyonu teorilerinde zamanın temel yapısı ve doğası üzerine çeşitli yaklaşımlar mevcuttur. Sonuç olarak, Newton için zaman sabit ve evrensel, olaylardan bağımsız bir akışa sahiptir, Einstein'da zaman gözlemciye ve yerçekimi alanlarına bağlı olarak değişebilmektedir, kuantum mekaniğinde ise, zamanın mikroskobik düzeyde nasıl işlediği tam anlaşılamamış bir konudur ve olasılıklarla doludur. Bu üç teorinin zaman anlayışları, fizik biliminin farklı evrelerini ve anlayışlarını temsil eder ve birbirleriyle uyumlu olmamalarına rağmen, her biri kendi bağlamında önemli fiziksel olguları açıklar.

Felsefi düşüncede ise zaman kavramının irdelenişi, ele alacağımız gibi, basit bir tanımlamadan çok daha derin ve çeşitlidir. Çeşitli yorumlara rağmen, Bergson öncesi zamanın tam olarak ne olduğuna dair kesin bir cevap bulunmamıştır. Dolayısıyla Bergson ve Proust'un Zaman kavramına olan yaklaşımları hayli önem kazanmaktadır. Bu tezde, Bergson ve Proust bağlamında zaman kavramına ilişkin bir sonuca ulaşılabacaktır.

Belleğe gelecek olursak geleneksel olarak filozoflar, belleği bir depo veya kayıt cihazına benzetmişlerdir. Theaetetus'ta Platon, aklın bir balmumu tabletiyle benzer olduğunu ileri sürer. Algılamak, tablet üzerine bir iz bırakmaktır ve algılanan şeyin tam bir resmi veya temsilini geride bırakır. Hafıza bu resimleri saklar ve unutma, bu resimleri kaybetme meselesidir. *İtiraf*lar'ında St. Augustinus, algının nesnelerin resimlerini hafızanın depo evine bıraktığını ve hatırlamanın bu depozitoları geri getirme süreci olduğunu söyler. Locke ve Hume, 20. yüzyıla kadar birçok diğer filozofla birlikte benzer ifadelerde bulunurlar. Bu depo görüşüne göre, hafıza deneyimleri ve inançları stoklar. Saklanan öğeler sonunda bozulabilir veya erişilmesi zor hâle gelebilir, ama aksi hâlde değişmezler. 20. yüzyıla gelindiğinde psikologlar genellikle depo anlayışından vazgeçmişlerdir, ancak hâlâ belleğin bilgi depoladığını düşünmektedirler. Oysa farklı bir bakışa göre, insan hafızasının işlemesi, sadece öğeleri yatırmak ve sonra onları geri çekmekten çok daha karmaşıktır. Başka bir deyişle, anımsama genellikle içine giren şeyi önemli ölçüde değiştirir. Sonuç olarak, anımsama, geçmişin temsilini geri getirmek değil, onu üretmektir.

Bergson ise yazılarında sürekli olarak bilinci ya da zihni hem psikolojinin hem de metafiziğin birbirinden farklı ama tamamlayıcı perspektiflerinden ele alır. Bergson'un bu disiplinlere dair özgün anlayışına göre, psikoloji, zihni sadece pratik eylemi kolaylaştırdığı ölçüde inceler ve metafizik, zihnin doğrudan sezgisini, yani eylem ve ilgi tarafından aracılık

edilmeden kendisi olarak olduğu şekilde elde etmeye çalışır. Ve çalışmasının farklı noktalarında bu iki şekilde ilerleyerek, Bergson iki ayrı ama sonunda tamamlayıcı bellek anlayışına ulaşır. Bir yandan, ‘pratik ve böylece sıradan bellek işlemini’ araştırırken, Bergson, geçmişin nasıl korunduğunu ve pratik eylemi yönlendirmek ve bilgilendirmek için şu an nasıl tezahür ettiğini psikolojik bir perspektiften ele alır. Öte yandan, Bergson belleği sadece pratik insan eyleminin hizmetinde işlev gördüğü ölçüde değil, kendi başına olduğu gibi düşünmeye sürekli olarak çaba gösterir. Bu şekilde ilerleyerek, Bergson’a göre bir noktada bu kelimeye verdiği ‘özel anlamda’ bellek olan metafizik bir bellek anlayışını geliştirir. Sıradan, sağduyuya dayalı bellek anlayışı günlük yaşamda bazı geçmiş deneyimlerin korunması ve yeniden üretilmesi olarak algılanırken, bu özel anlamdaki bellek, en basit şekliyle, geçmişin ve sürekli değişen şimdinin bölünmemiş bir bütün hâlinde sürekli otomatik bir sentezi olarak görülebilir. Bergson, erken eseri *Zaman ve Özgür İrade*’de bilincin süresinin (durée) formunu ve yapısını tanımlarken bu tür bir metafizik bellek anlayışını geliştirir. Bu eserde, bilincin süresi ile uzay arasında ne türden bir fark olduğunu belirlemeyi amaçlayan Bergson, bilincin süresinin pratik yönlendirilen insan zihni tarafından yaygın olarak nasıl algılandığına değil, kendi başına nasıl verildiğine bakarak, bilincin süresinin uzayda yayılan şeylerin sayılabildiği gibi sayılabilen ayrı durumlardan veya bağımsız anlar koleksiyonunu içermediğini savunur. Aksine, Bergson’a göre, süre ve bilinç, sürekli ve birbirine bağlı fakat heterojen ve ardışık olarak verilen niteliklerin bir bütünü olarak var olmaktadır. Bergson’a göre, süre ve bilinç, sürekli ve otomatik olarak bellekte bir araya getirilir ve sürekli değişen şimdiki zamanla bir bütün oluşturmak için sentezlenir. Dolayısıyla, Bergson’un prensipte belleğin nasıl olduğu üzerine metafiziksel değerlendirmesine göre, bellek bağımsız anları, ardışık olarak verilen parçaların sürekli bir çokluğunu oluşturmak üzere sentezler, bu da Bergson için sürekli birikmekte olan geçmişin tümünün prensipte her an bir şekilde mevcut olduğunu öne sürmesini gerektirir. Bergson, belleğin prensipte sürekli ve otomatik olarak birçok ânı bir araya getirerek veya sentezleyerek tüm geçmişi içeren sürekli, genişletilmiş bir şimdi oluşturduğu fikrinin, deneyimin merkezi bir gerçeği olan süreksizlik ve unutkanlık için yer bırakmadığının ayırdındadır.⁹

Sonuç olarak bellek üzerine düşünme, bu kavramın zenginliği ve karmaşıklığı nedeniyle çok yönlü ve geniş kapsamlıdır. Bellek, hem bireysel deneyimimizin hem de toplumsal ve kültürel yaşantımızın merkezi bir parçasıdır ve bu nedenle felsefi olarak incelenmesi özellikle önemlidir.

⁹ T. Perri, “Bergson's Philosophy of Memory”, 2014: s.839-840.

1.2. Bergson Öncesi Felsefede Zaman ve Bellek Anlayışları:

Zaman sorusu ve sorunu tarih boyunca gündemde olmuş, fakat bu sorun hiçbir filozofta Bergson'daki kadar özgün biçimde ele alınıp işlenmemiştir. Bergson öncesine bakıldığında görürüz ki; Platon, zamanı objektif tasavvur etmektedir, ona göre hakikat değişmez ve hakikatin bilgisi de değişmez bir şey olarak vardır ve zaman idealar alanında değil sadece duyuşal dünyaya, hareketin ve değişimin aracı olan, yanılsamanın olduğu duyuşal dünyasına aittir. Platon, zamanı, yıldızların ve gök cisimlerinin döngüsel hareketleriyle ilişkilendirir. Bu hareketler, dünyevi zamanın ölçütüdür. Belleği ise Platon, ruhun ölümsüzlüğü, bilginin doğası ve gerçekliğin epistemolojik temelleri ile ilişkilendirir. Platon'a göre bellek, sadece geçmiş deneyimlerin bir hatırlanması değildir. Platon, bilginin aslında ruhun geçmişte, bedensiz bir varlıkken edindiği bilgileri hatırlaması şeklinde gerçekleştiğini öne sürer. Bu, anımsama (anamnesis) olarak adlandırılır. Buna göre, ruh aslında her şeyi bilmekte, ama bedenle birleştiğinde bu bilgileri unutmakta ve eğitim yoluyla bu bilgileri tekrar hatırlamaktadır.

Aristoteles ise, zamanın doğadan önce var olup olmadığını sorgular ve her şeyin zaman tarafından kucaklanmış ve çevrelenmiş olduğu sonucuna ulaşır. Yani, her var olan şey zamanın içinde mevcuttur. Aristoteles'in zaman anlayışı somut ve deneyime dayalıdır. Onun *Fizik* adlı eserinde zamanı ele alışı, zamanın özünü anlamaya yöneliktir. Aristoteles, zamanı, bir sürecin önce ve sonra olarak ayrılmasının ölçüsü olarak görür. Yani zaman, hareketin ya da değişimin bir ölçüsüdür ve bunlar olmadan zaman da olamaz. Aristoteles için zaman, ne harekette ne de dış dünyada bulunan ayrı bir varlık değildir. Zaman, hareketin içkin bir parçası olarak anlaşılır.¹⁰ Özetle, Aristoteles zamanı somut ve deneyime dayalı bir kavram olarak görür, onun için zaman, sürekli hareket ve değişimle ilişkilidir ve hareketin içkin bir ölçüsüdür. Aristoteles'e göre bellek ise, özellikle duyuşal algıyla bağlantılıdır. Bellek, geçmişte yaşanan bir duyuşal deneyimin izini taşır. Bu iz, Aristoteles'in "phantasma" olarak adlandırdığı bir tür içsel görüntü veya izlenim şeklinde ortaya çıkar.¹¹ O, belleğin zamanla doğrudan ilişkili olduğunu belirtir. Bellek, geçmişi şimdiki zamanda hatırlama kapasitesidir. Aristoteles için bellek, bilgi edinmede ve öğrenmede kritik bir rol oynar. Geçmiş deneyimlerin hatırlanması, insanların yeni bilgileri öğrenmelerine ve mevcut bilgilerini daha derinlemesine anlamalarına yardımcı olur. Aristoteles'in bellek anlayışında, hatırlamayı tetikleyen sürece "anımsama" denir. Anımsama, önceden deneyimlenen şeyleri hatırlamamıza neden olan süreçtir, "bilinçten çıkmış olan belleğin edimsel hâle gelmesidir."¹²

¹⁰ Aristoteles, *Fizik*, 2023: s.183-197.

¹¹ D. Ross, *Aristoteles*, 2002: s.169.

¹² A.g.e. s.171.

Augustinus'un zaman incelemesinde teolojik kaygı fark edilir. O, Tanrı ve zaman ilişkisini, Tanrı'nın zamandan nasıl olup da münezzeh olduğunu açıklama gayretindedir. Zaman için: "Zamandan söz ederken herhâlde ne dediğimizi biliyoruz; bir başkası zamandan söz edince onu anlıyoruz. Öyleyse zaman nedir? Bunu bana kimse sormasa bilebiliyorum, ama biri sorarsa nasıl açıklayacağımı bilmiyorum."¹³ ifadesinde bulunur. Augustinus'un bellek anlayışı, hem kişisel deneyimlere dayalı içe dönük bir yaklaşımı hem de felsefi ve teolojik düşünceleri içerir. Onun için bellek, sadece duyuusal deneyimleri veya bilgiyi saklayan bir depo değil, aynı zamanda kişisel kimliğin ve ruhsal yaşamın merkezidir. Bellek, bireyin geçmişi, şimdiki zamanı ve geleceği arasında bir köprü işlevi görür. Augustinus'a göre belleğin temel işlevi, hem dışsal hem de içsel deneyimleri saklamaktır. Ancak bellek sadece geçmiş deneyimleri değil, aynı zamanda duyguları, düşünceleri, inançları ve hatta unutulmaları da barındırır. Augustinus, belleğin bu derin kapasitesine hayran kalır ve bu kapasiteyi Tanrı'nın insan ruhuna bahsettiği bir mucize olarak değerlendirir.¹⁴ Bellek, Augustinus için ruhsal bir arayışın ve Tanrı'ya yaklaşmanın aracıdır.

Kant'a göre ise zaman dış dünyayı anlamamızı sağlayan duyarlılığın arı formlarından biridir sadece. Deneyimlerimiz, bizim *a priori*/önsel kavramlarımız ve duyarlılığımızın arı formları olan zaman ve mekânla biçimlenir. Kant'ın zaman üzerine düşünceleri, özellikle "Eleştirel Felsefe"nin ilk ayağı olan *Arı Usun Eleştirisi*'nde ortaya konmaktadır. Kant'a göre zaman, dış dünyadaki bir şeyin ya da dış dünyanın kendisinin bir özelliği değil, zihnin düşünceleri düzenlemesine yarayan bir içsel koşuldur. Diğer bir deyişle, zaman insan aklının bir ürünüdür ve deneyimlerimizi düzenlemek için kullanılır. Kant, zamanın ve uzayın *a priori* biçimler olduğunu iddia eder. Bu, zamanın ve uzayın, deneyimden bağımsız olarak, deneyimlerimizi düzenlemek ve anlamlandırmak amacıyla aklımız tarafından kullanılan temel yapılar olduğu anlamına gelir. Deneyim olmadan önce var olan bu yapılar, objeleri algılamamızı ve anlamamızı mümkün kılar. Zaman, Kant'a göre, olaylar ve olguları bir dizi olarak düşünmemizi sağlar; geçmiş, şimdi ve gelecek gibi kavramlar zihnimizin deneyimleri düzenlemesine yardımcı olur. Zamanın ve aynı zamanda mekânın kendisi dış dünyada bir şey değildir; bunun yerine, düşüncelerimizin ve deneyimlerimizin iç algının arı bir formu olarak düzenlenmesine yardımcı olan bir çerçeve işlevi görür. Diğer bir ifadeyle Kant'ın zaman anlayışı, zamanın deneyimden bağımsız, *a priori* bir biçim olduğunu, zihnin düşünceleri ve deneyimleri düzenlemesine yarayan içsel bir şart olduğunu savunur. Bu, zamanın dış dünyanın bir özelliği olmadığını, ancak zihnimizin deneyimi anlamlandırmasına ve düzenlemesine

¹³ A. Augustinus, *İtirafılar*, 2016: s.251.

¹⁴ Ag.e. s.211-212.

olanak tanıyan bir araç olduğunu ifade eder.¹⁵ Kant'a göre, bilişsel süreç iki ana aşamadan oluşur: duyuşsal algı (algılama) ve anlama. Duyuşsal algı, dış dünyadan gelen uyarıların algılanmasıyla ilgiliyken, anlama, bu uyarıların kavramlar aracılığıyla işlenmesi ve anlamlandırılmasıyla ilgilidir. Bellek, bu iki aşama arasında kritik bir bağlantı görevi görür. Kant için bellek, duyuşsal algılarla kavramlar arasında bir köprü kurma işlevi görür. Bellek, duyuşsal algıları saklar ve kavramların bu algılar üzerinde işlem yapmasına olanak tanır. Bu, bireyin deneyimlerini zaman içinde süreklilik arz eden bir bütünlük içinde anlamlandırmasına yardımcı olur.¹⁶ Kant, zamanın duyuşsal içeriğin örgütlenmesi için temel bir *a priori* form olduğunu savunur. Bellek, deneyimlerin bu zaman içinde organize edilmesinde önemli bir role sahiptir. Zaman aracılığıyla bellek düşüncenin içsel bir formu olarak, birey deneyimleri arasında bir süreklilik ve sıralama sağlar.¹⁷

Son olarak Bergson'un çağdaşı olan Heidegger zamanı, varlıkla zorunlu olarak bağlantılı görür: Zaman, bir varlığın özelliklerinden biri olmayıp, varlık kendi başına zamansal bir unsur oluşturur. O, varlıklarla objeleri birbirinden ayırt eder. Objeler ontik yani varoluşsal özelliklere sahipken, varlık ontolojik, yani varlıkla ilgili bir kavramdır.¹⁸ Varlığın anlamını sorgulamakla, varlığın kendisini keşfedebiliriz. İşte zaman, varlığı anlamakta kilit bir rol oynar. Dolayısıyla Heidegger'e göre zaman, insan varlığının (Dasein) temel bir özelliğidir. İnsan varlığı, geleceğe, şimdiki zamana ve geçmişe yönelik bir yapıya sahiptir, ve bu üç boyut bir arada insanın varoluşunun anlamını belirler. İnsan varlığı yansımalarla karakterize edilir, geleceğe yönelik beklentilere sahiptir. Bu, geleceği anlamamızı ve ona yönelik planlar yapmamızı sağlar. Gelecek, bir insanın kim olduğunu ve olabileceğini belirler. Şimdiki zaman, geleceğin ve geçmişin birleştiği noktadır. İnsanın şu andaki durumunu ve ilişkilerini ifade eder. Bu anlayışta şimdiki zaman, yalnızca bir an değil, bu üç zaman boyutunun birleştiği bir durumdur. Geçmiş, bir insanın kimliğinin ve tarihçesinin bir parçasıdır. İnsanın geçmişi, onun şu andaki durumunu ve gelecekte ne olabileceğini etkiler.¹⁹ Heidegger, zamanın bir soyut kavram olarak düşünülmemesi gerektiğini vurgular; bunun yerine, zaman, insanın dünyada nasıl var olduğunu anlamak için kullanılmalıdır. Zaman, insan varlığının içkin bir özelliği olarak, varoluşsal bir anlam taşır. Heidegger ayrıca Bergson'a benzer bir biçimde, geleneksel zaman anlayışının, özellikle de saatlerle ölçülen kronolojik zamanın, insanın varoluşsal zaman anlayışını

¹⁵ I. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 2019: s.64-69.

¹⁶ A.g.e. s.106-107.

¹⁷ A.g.e. s.65.

¹⁸ M. Heidegger, *Varlık ve Zaman*, 2008: s.12.

¹⁹ A.g.e. s.436-445.

yüzeyselleştirdiğini ve bunun üzerinde düşünülmesi gereken daha derin bir zaman anlayışını örttüğünü savunur. Diğer bir ifadeyle Heidegger'in zaman anlayışı, insan varlığının ve varoluşunun temel bir parçasıdır. Gelecek, şimdiki zaman ve geçmiş, insanın dünyada nasıl var olduğunu anlamak için bir arada düşünülmelidir. Bu, zamanın sadece bir ölçüm ya da soyut bir kavram olmadığı, bunun yerine insanın varlığının ve anlamının merkezi bir yönü olduğu anlayışına dayanır.²⁰ Heidegger, insanı “varlıkta-olan” olarak tanımlandığı bir yapı sunar. Bu yapıda, geçmiş (başlanılan-yerde), şimdi (bulunuş) ve gelecek (özgürleşme) arasındaki ilişki vurgulanır. Bellek, bu yapı içinde geçmişi şimdiye taşıyan ve bireyin kimliğini ve varoluşunu anlamlandırmasına yardımcı olan bir mekanizmadır. Heidegger için tarih de, bireysel ve kolektif belleğin bir ürünüdür. Tarihsel bilinç, bireyin ve toplumun varlık anlayışını şekillendirir. Bellek, bu tarihsel bilincin inşasında ve aktarılmasında kritik bir role sahiptir. Heidegger, modern dünyanın teknikleşmesiyle birlikte, temel varlık deneyimlerimizin unutulduğunu ve yabancılaştığını belirtir. Bellek, bu yabancılaşma sürecini hem mümkün kılan hem de tersine çevirebilen bir kapasitedir.²¹ Heidegger için dil, varoluşun ve dünyanın anlamını açığa vuran temel bir araçtır. Dil, bireyin geçmiş deneyimlerini ve anlamlandırmalarını saklar ve aktarır. Bu bağlamda, dil ve bellek arasında derin bir ilişki vardır.²² Özetle Heidegger için bellek, bireyin varlığını ve zaman içindeki yerini anlamlandırmasına yardımcı olan temel bir araçtır. Bellek, geçmişin şimdiki ânın anlamını etkilemesine olanak tanır ve bireyin ve toplumun tarihsel bilincini şekillendirir. Aynı zamanda, bellek, bireyin dil aracılığıyla dünya ile ilişki kurmasını mümkün kılar.

²⁰ Ç. Yıldızdöken, “Heidegger’de Dasein’in Varlığı ve Zaman Meselesi”, 2017: s.170-171.

²¹ M. Heidegger, *Varlık ve Zaman*, 2008: s.395-401.

²² A.g.e. s.169-176.

İKİNCİ BÖLÜM

HENRI BERGSON, ZAMAN VE BELLEK ANLAYIŞI

2.1. Henri Bergson:

Henri Bergson 18 Ekim 1859'da Yahudi bir ailenin oğlu olarak Paris'te dünyaya gelir. Polonyalı kökenli olup asıl soyadı Bereksohn'dur. Bonaparte Lisesi ve École Normale Supérieure'de eğitim görür. Edebiyat fakültesini tercih etmesi, matematik hocası tarafından üzüntüyle karşılanır, zira, hocası kendi kitabında Pascal'ın bir geometri problemine Bergson'un getirdiği çözüme yer verecek kadar Bergson'u matematik alanında iddialı görmektedir. Bergson, fizik ve matematik yerine biyoloji ve psikolojiye yönelmiştir. Biyoloji ve psikolojiye duyduğu ilgi bir filozof olarak disiplinler arası ilişki kurmasını sağlayacaktır. Özellikle de yaratıcı evrim kuramı kurduğu bu ilişkiyle şekillenecektir -ki bu kurama göre, Darwin'in doğal seleksiyon teorisi gibi bilimsel teoriler, yaşamın evrimini tam olarak açıklayamaz. Bergson, evrimin daha zengin, karmaşık ve organik bir süreç olduğuna inanmaktadır. Bu süreçte, maddi dünya ile ruhsal dünya arasında bir etkileşim olduğunu öne sürmüştür. Yaratıcı evrim düşüncesinde, Bergson'un en önemli kavramlarından biri "élan vital" ya da "yaşamsal atılım"dır. Bu kavram, yaşamın evriminde itici bir güç olarak işler ve organizmaların gelişmesine, değişmesine ve karmaşılaşmasına yol açar. Élan vital, somut ve ölçülebilir bir şey olmaktan ziyade, sezgisel bir anlayışla kavranabilir bir kavramdır. Bergson, zamanın ve hareketin sürekliliğine de vurgu yapar. O, zamanın matematiksel bir düzlemde kesintilere uğratılmasının, gerçek dünyanın dinamizmini ve karmaşıklığını yansıtmadığını düşünür. Ona göre, zaman kesintisiz bir akıştır ve bunu anlamak için sezgiye başvurulmalıdır. Dolayısıyla başlarda Herbert Spencer'dan etkilenen Bergson, sonrasında mekanikçi kuramdan ayrılacaktır, zira, Spencer'ın evrim anlayışında yaratıcılık olmadığını ve zamanın kavramlaşmış olup sürenin yok sayıldığını fark edecektir.²³ Bergson'un yaratıcı evrim teorisi, evrimin özgün, yaratıcı ve öngörülemeyen bir süreç olduğunu savunur. O, yaşamın özünün mekanik yasalarla açıklanamayacağını, çünkü onun dinamik, yaratıcı ve özgün bir süreç olduğunu vurgular. Bu nedenle, Spencer'ın mekanikçi ve deterministik evrim anlayışı, Bergson'un yaratıcı ve dinamik evrim anlayışının ortaya çıkmasında bir kontrast oluşturmuştur. Bu farklılıklar, iki düşünür arasında evrim, zaman ve varoluş anlayışları üzerinde derin ayrılıklar yaratmıştır. 3 Ocak 1941'de vefat eden Bergson, dönemimin hâkim pozitivizm ve materyalizmine karşı yeni bir soluk olmuştur.

²³ A. O. Gündoğan, *Bergson*, 2007: s.17-45.

Hayatındaki hatırı sayılır gelişmeler:

1917’de ABD’ye diplomatik bir misyonla gönderilir. Bergson, Başkan Wilson ile görüşür ve ABD’nin askeri olarak Fransa’ya yardım etmesini talep eder.

1927’de Nobel Edebiyat Ödülü alır.

1930’da Légion D’Honneur (Lejyon Donör) Nişanı’na layık görülür.

1933’de Hitler’in iktidara gelişi ve buna müteakip antisemitizm hareketlerine ve Katolikliğe duyduğu sempatiye rağmen 1939-1940 yıllarında antisemitizme karşıt bir duruş sergiler, kendisine sunulan imtiyazı reddeder ve Davut Yıldızı’nı yakasına takar.

Başlıca eserleri:

1888 – *Essais Sur Les Données Immédiates De La Conscience* (Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri (Doktora tezi))

1896 – *Matière et Mémoire* (Madde ve Bellek)

1900 – *Le Rire* (Gülme)

1903 – *Introduction à la Métaphysique* (Metafiziğe Giriş (Makale))

1907 – *L’Évolution Créatrice* (Yaratıcı Tekâmül)

1922 – *Durée et Simultanéité* (Süre ve Eşzamanlılık)

1932 – *Les Deux Sources De La Morale et De La Religion* (Ahlakın ve Dinin İki Kaynağı)

1934 – *La Pensée et Le Mouvant* (Düşünce ve Devingen (Konferans ve makalelerinden derleme))

2.2. Bergson’un Zaman Anlayışı:

Henri Bergson’da öncesindekilerden tamamen farklı ve sistemli bir zaman anlayışıyla karşı karşıya kalırız. Bergson geliştirdiği “süre” (durée) anlayışıyla, zamanın ve hareketin niteliğine dair yeni bir perspektif sunar.

Zaman, üzerinde çokça kafa yorulan ama bir o kadar da belirsizliğini koruyan bir kavramdır. Bu durum, bizi belirsizliğin hüküm sürdüğü her şey gibi rahatsız eder ve onu mekânsallaştırma, böylece tanımlayıp ölçme eğilimi gösteririz. Oysa Bergson, zamanın uzayla karıştırılması ve matematiksel anlara bölünmesinin zamanın doğasına uygun olmadığı görüşündedir. Ona göre gerçek zaman, kendi terminolojisiyle “süre” (durée) bölünebilir ya da ölçülebilir değildir.

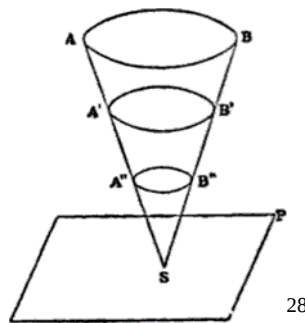
Bergson için şuurun idrak ettiği gerçek süre, hiçbir zaman nicelik değildir, ancak ölçülmeye kalkışıldığı andan itibaren farkında olmadan niteliğin yerine niceliği koymuş oluruz.²⁴ Süre, Bergson’a göre, öznel ve içsel bir deneyimdir ve ölçülemez, bölünemez veya

²⁴ H. Bergson, *Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri*, 2017: s.80.

niceliksel olarak ifade edilemez: “Süren zaman, o ister sadece bizde olsun ister onu dışımıza yerleştirelim, ölçülemezdir.”²⁵ Bergson’un bu ifadesi, zamanın bölünemez, kesintisiz ve özgül bir niteliğe sahip olduğunu ve dolayısıyla ölçülemeyeceğini vurgular. Bu, zamanın sadece dış dünyada ölçülebilen bir şey olmadığını, bunun yerine içsel bir deneyim ve varlığın temel bir yönü olduğunu ifade eder. Dolayısıyla o, zamanı, birbiriyle bağlantılı anlar olarak değil, sürekli bir akış olarak görür. Bergson, zamanın matematiksel ve mekanik modelinin, gerçek zamanın niteliğini ve deneyimini yansıtmadığını savunur.

Bergson, geçmişin, şimdinin ve geleceğin sürekli oluşuna dikkati çeker. İçinde bulunduğumuz zaman durmaksızın akmaktadır, dolayısıyla matematiksel bir an söz konusu değildir. Geçmiş gelecekte ayıran ideal bir şimdiki zaman tasavvur edilebilir ancak gerçek anlamda şimdiki zaman belli bir süreyi işgal edecektir. “Şimdiki Zaman” olarak adlandırılan şey, hem geçmişin hem de geleceğin sınırlarını ihlâl eder, dolayısıyla aynı zamanda hem yakın geçmişin algısı hem de yakın geleceğin belirlenimidir. Bergson’a göre yakın geçmiş duyum, yakın gelecekse eylem ya da harekettir, buradan da şimdiki zamanın özü gereği “duyumsal-devindirici” olduğu sonucunu çıkaracaktır.²⁶ Başyapıtı olan *Yaratıcı Tekâmül* adlı eserinde bunu şu sözlerle ifade eder: “Bizim için geçen zaman, bir ânın yerine diğer bir ânın geçmesi değildir: Böyle olsaydı hâl (*présent*)den başka bir şeyin olmasına imkân kalmaz, geçmişin hâlde uzaması, tekâmül ve somut süre asla olmazdı. Süre, geleceği kemiren ve ilerledikçe büyüyen geçmişin daimî bir ilerlemesidir.”²⁷

Şekil 2.1.

“Şimdiki zaman içinde geçmiş sürdürür.”²⁹ Bergson ters duran koni metaforuyla bunu açıklar: Koninin ucu S şimdidir ve süremizin en sıkışmış noktasını temsil eder, yukarıya doğru

²⁵ H. Bergson, *Süre ve Eşzamanlılık*, 2021: s.65.

²⁶ H. Bergson, *Madde ve Bellek*, 2015: s.104.

²⁷ H. Bergson, *Yaratıcı Tekâmül*, 2018: s.78.

²⁸ H. Bergson, *Madde ve Bellek*, 2015: s.121.

²⁹ A.g.e. s.155.

genişleyense geçmişimizdir. Bu durumda şimdi geçmişle bir arada var olmaktadır ve oluş hâlindeki hareketli P düzlemiyle devamlı temas hâlinindedir.

Bergson öncesi felsefe ve bilim, zamanı ölçülebilir mekânla karıştırmıştır. Oysa “somut zaman şuurumuzun bir oluşu ve yaratıcı bir evrimdir.”³⁰ Bergson, felsefesinin genelinde olduğu gibi burada da özgürlüğe alan bırakmaktadır. Mekanikleşmiş zaman modeli bize zorunluluğu dayatırken, Bergson’un asıl zamanı oluş ve yaratış olarak görmesi özgürlüğü beraberinde getirir. Zaman doğurgandır ve doğacak olanın neliğini kestirmek doğum gerçekleşmeden olası değildir. Ne finalist ne de determinist anlayışa Bergson felsefesinde yer yoktur. “Süre özünde bellektir, bilinçtir, özgürlüktür. Süre, önce bellek olduğu için bilinç ve özgürlüktür.”³¹ Deleuze’un bu ifadesi, Henri Bergson’un süre (durée) anlayışının özünü yakalar:

“Süre özünde bellektir”: Bergson için süre, geçmiş deneyimlerin bir bütün olarak var olmaya devam ettiği bir şeydir. Geçmiş anlar hiçbir zaman tam anlamıyla geçip gitmez; bunun yerine, şimdiki anla iç içe geçer ve bellekte yaşarlar. Bu, sürenin bölünmez ve ölçülemez olmasının nedenidir, çünkü her an aslında diğer tüm anların bir toplamıdır.

“Süre özünde bilinçtir”: Süre, kişinin kendi iç deneyimine dair bir farkındalık gerektirir. Kendi sürenizi anlamak, geçmiş anlarla şimdiki an arasındaki bağlantıyı kavramak demektir. Bu, düşünme ve farkındalık biçimimizi etkileyen bir şeydir, çünkü dünyayı sadece dışsal ve nesnel olarak değil, aynı zamanda içsel ve süreçsel olarak da deneyimleriz.

“Süre özünde özgürlüktür”: Bergson’a göre, süre içsel bir deneyim olduğu için, insanın özgür iradesinin bir yansımasıdır. Geleceğin önceden belirlenmiş olmaması, her ânın yeni olasılıklar içerdiği anlamına gelir. Bu, insanın geleceğini belirleyebileceği, kararlar alabileceği ve dünyasını şekillendirebileceği anlamına gelir.

“Süre, önce bellek olduğu için bilinç ve özgürlüktür.”: Bu ifade, üç kavramın birbiriyle ne kadar iç içe geçtiğini vurgular. Bellek, sürenin özünde olduğu için süre, bilinç ve özgürlüğün temelini oluşturur. Bellek, geçmiş anların şimdiyle devamlılığını sağlar, bu da bilincin ve özgürlüğün kaynağıdır.

Bergson, gerçek zamanın bilinç hâlleri olduğunu ifade eder: “Süre ve hareket, eşyaların birbirine bağlanması olmayıp, bir zihin sentezidir.”³² Dolayısıyla süre anlayışı maddi evren için değil, bilinç için geçerlidir. Ancak bu noktada Bergson’un zaman anlayışı Kant’inkiyle karıştırılmamalıdır, zira, her ikisi de zamanın deneyimlerimizi ve dünyayı anlama şeklimizde merkezi bir rol oynadığını kabul ederler ancak Kant, zamanı *a priori* ve objektif bir kavram

³⁰ A. O. Gündoğan, *Bergson*, 2007: s.76.

³¹ G. Deleuze, *Bergsonculuk*, 2020: s.109.

³² A. O. Gündoğan, *Bergson*, 2007: s.76.

olarak görürken (bu noktada Kant’ın objektiflik anlayışı, zamanın ve diğer içsel yapıların fenomenlerin nasıl anlaşıldığını şekillendirdiği bir çerçeve içinde incelenmelidir. Objektiflik, zihnimizin nesneleri nasıl organize ettiği ve deneyimlediği ile ilgili olarak anlaşılmalıdır, nesnelerin kendilerindeki bağımsız bir gerçeklik olarak değil), Bergson zamanı sürekli ve subjektif bir deneyim olarak görür, Kant zamanı, deneyimlerimizin *a priori* çerçevesi olarak görürken, Bergson zamanı, iç içe geçmiş anların sürekliliği olarak görür, Kant, zamanın deneyim dışı ve ölçülebilir olduğunu varsayar, Bergson ise sürenin deneyim içinde yaşandığını ve ölçülemez olduğunu söyler. Dolayısıyla Bergson için gerçek zaman, yani süre, sadece kavrayışımız için gerekli bir arı form değil, bilinçtir, bellektir.

Bergson ruhsal zaman–fiziksel zaman ayırımına gider. Ali Osman Gündoğan, fiziksel olan ile ruhsal olanın zaman ile ilişkisi ve aralarındaki farkı belirtmek için şu örneği verir:

Şekerin su içinde erimesi ölçülebilir ve matematiksel zamanı temsil eder. Ancak, aynı süreç duygusal beklenti ve ihtiyaçlar nedeniyle subjektif bir zaman deneyimi de olabilir. Bu kişisel deneyim, nicel bir ölçüm değil, nitel bir yaşantıdır ve matematiksel zamanla ilişkisi yoktur. Dış dünyada objektif bir süreç olan erime, iç dünyada ölçülemez bir duygusal deneyim hâline gelir.³³

Ruhsal zaman-fiziksel zaman ayırımından çıkacak sonuç Bergson’un Einstein’ın Görelilik Kuramı’nı genel kanıda anlaşıldığı anlamıyla -şeylerin zamanının birbirine göreli olduğu-onayladığı biçiminde olmamalıdır. Zira ortak ve uzamla bütünleşik fiziksel bir zaman anlayışı Bergson’un psikolojik süre anlayışıyla uzlaşmaz. Bergson, Einstein’ın yanlış anlaşıldığı görüşündedir. Ona göre görelilik fikri sadece her şey için ortak bir zaman fikrini doğrulamak için oluşturulmuştur:

“Devasa evren boyunca zincir kurmakla ve içsel sürelerin özdeşliğine ve dışsal deneyimlerin bitişikliğine, kişisiz bir zamanın birliğine tanıklık etmekle yükümlü olduğumuz bizimki ile aynı, bize benzeyen, aynı kökene sahip birçok bilinç elbet vardır. Ortak duyunun hipotezi budur işte. Bunun aynı zamanda Einstein için de böyle olabileceğini ve görelilik teorisinin tüm şeylerde ortak bir Zaman fikrini doğrulamak için oluşturulduğunu iddia ediyoruz.”³⁴

Bergson kendi bilincimiz dışındaki şeylerin zamanını ölçmek üzere Süre kavramının karşısına Eşzamanlılık kavramını koyar, çünkü zamanın matematiksel olarak hesaplanması olası değildir, zamanı hesaplamak, eşzamanlılıkları saymaktan ibarettir, “eşzamanlılık, iki ya da daha çok eylem için aynı olan tek ve anlık algıya girme imkânıdır.”³⁵ Süre akıştan oluşurken

³³ A.g.e. s.77-78.

³⁴ H. Bergson, *Süre ve Eşzamanlılık*, 2021: s.63.

³⁵ A.g.e. s.61.

eşzamanlılık anlardan oluşur, sürenin kesintiye uğramasıdır, eşzamanlılıklar gerçek zamanın doğasına katılmaz, sürmezler. “Onlar, uzaydan zamana taşınmış olan matematik noktayı bu amaçla kullanarak bilinçli sürenin ve gerçek hareketin virtüel³⁶ duraklarını belirleyen zihnin basit bakış açılarıdır.”³⁷

Bununla beraber, anların eşzamanlılığı akışların eşzamanlılığı olmadan anlamsızlaşır. Elimizde yalnızca ölçümünü yaptığımız bir t zamanı kalır. Oysa akışın eşzamanlılığı bizi içsel süreye, gerçek zamana götürebilir. “Hareketin sürekliliğini belirten eşzamanlılıklardan hareketlerin kendisine ve onlardan da ona çağdaş olan içsel süreye geçmek her zaman mümkündür.”³⁸

Gaston Bachelard, Bergson’un, varlık ve oluş arasındaki denklemi çok iyi kurduğunu ifade eder. Bu denklemde “zaman canlıdır ve yaşam zamansaldır.”³⁹ Ancak Bachelard’a göre “eyleme düşüncesi ile eylemin etkin gelişimi arasında hiçbir eşzamanlılık yoktur, Bergson’un aksine, yaşanan zaman üstünde düşünülen zaman vardır.”⁴⁰ Bachelard, “süre” (durée) ve “yaşamsal atılım” (élan vitale) anlayışının psikolojik açıdan yarar sağladığı, ancak gerçeği yansıtmadığı görüşündedir.⁴¹ Bachelard, Bergson’un süre anlayışına karşı çıkmıştır, çünkü ona göre zamanın bilimsel ve objektif bir anlayışı gereklidir. Bachelard, zamanın matematiksel ve fiziksel bir kavram olduğunu, öznel deneyimle ölçülemeyeceğini düşünmüştür. Bazı eleştirmenler, Bachelard’ın Bergson’un zaman anlayışını tam olarak kavrayamadığını veya değerlendiremediğini düşünmektedir. Bergson’un zaman anlayışı, sadece bilimsel veya matematiksel bir kavram olarak değil, aynı zamanda yaşantısal ve duygusal bir deneyim olarak ele alınması gereken çok boyutlu bir fenomendir. Bu da, Bachelard’ın eleştirilerinin yetersiz veya haksız olabileceğini göstermektedir. Sonuç olarak, Bergson ve Bachelard arasındaki anlaşmazlık, zaman ve süre üzerine farklı düşünce okulları ve metodolojiler arasında bir çatışmayı yansıtmaktadır. Bachelard’ın Bergson’un görüşlerine yönelik eleştirilerinin, Bergson’un sürenin karmaşık ve çok boyutlu doğasını tam olarak kavramadığından kaynaklandığı düşünülebilir.

³⁶ I. Ergüden “Madde ve Bellek” çevirisinde “Gücül” kavramını, E. Baykal ise “Süre ve Eşzamanlılık” çevirisinde “Gücül” kavramı yerine “Virtüel” kavramını kullanmıştır.

³⁷ H. Bergson, *Süre ve Eşzamanlılık*, 2021: s.76.

³⁸ A.g.y.

³⁹ G. Bachelard, *Sürenin Diyalektiği*, 2021: s.23.

⁴⁰ A.g.e. s.37.

⁴¹ A.g.e. s.40.

Bergson, süre için *Yaratıcı Tekâmül*'de “varlıkları dışlayan ve üzerlerinde dışlarının izini bırakan zaman”⁴² olarak söz eder. Bu metafor, zamanın aktif ve dinamik bir güç olduğunu, varlıklar üzerinde dönüştürücü bir etkiye sahip olduğunu ifade eder. Zamanın, varlıklar üzerinde kalıcı izler bırakması, onların sürekli bir değişim içinde olduğu anlamına gelir. Bergson’a göre gerçek zamanı düşünmez fakat yaşarız. Zaman tekerrür etmez, o, ardışıklıktır, *önce* ile *sonra* olmadan da kavranamaz. Önce ile sonrayı kavramaksa bilinç ve bellek çabası gerektirir.⁴³ Ona göre, zaman bir soyutlama değil, canlı bir deneyimdir. Onu akıl yürütme veya mantıkla kavramaya çalışmak yerine, yaşayarak anlayabiliriz. Zamanın asla tekrar etmediği ve her ânın benzersiz olduğu düşüncesi Bergson’un süre anlayışının merkezindedir. Zaman, birbiri ardına gelen anlar şeklinde düşünülmemeli, duraklatılabilir bir şey olarak görülmemelidir. Zamanın anlaşılabilmesi için, bir olayın önce geldiği veya sonra geldiği bir bağlamın olması gerekir. Bu, zamanın doğal bir akış içinde olduğu ve olayların sıralanmasının bu akışın bir parçası olduğu anlamına gelir. Bellek, geçmiş hatırlamamıza yardımcı olurken, bilinç şimdiki ânın farkında olmamızı sağlar. Bu ikisi, zamanın kavramsal bir yapı olarak değil, yaşantısal bir süreç olarak anlaşılmasını mümkün kılar.

2.3. Bergson’un Bellek Anlayışı:

Zaman ve bellek arasındaki ilişki, Bergson’un felsefesinde merkezi bir öneme sahiptir. Bergson belleği, geçmiş deneyimlerin mevcut anla etkileşimde bulunduğu bir mekanizma olarak görür. Ona göre bellek, geçmiş deneyimleri anlık deneyimlere bağlar, bu yüzden mevcut ânın algılanmasında önemli bir rol oynar. Bergson, belleğin sürekli olarak mevcut anla etkileşimde bulunduğunu ve bu etkileşimin insan davranışını ve düşüncelerini biçimlendirdiğini ifade eder.

Bergson’a göre, bellek ve zaman arasındaki bu ilişki, anılarımızın zamanla nasıl değiştiğini ve bunların bireysel kimliğimizin şekillenmesinde nasıl bir rol oynadığını anlamamızı sağlar. Bellek, bireyin kişisel geçmişi ile sürekli bir bağlantı kurarak, zaman içinde bireyin kimliğini ve benliğini devamlı kılar.

“Geçmiş, şimdiyle aynı anda, geçmişin ve şimdinin virtüel bir arada varoluşunda biçimlenir.”⁴⁴ Dolayısıyla *önce* ve *sonra* bir aradadır. Geçmiş şimdide oluşturulmaz, o zaten şimdiyle birlikte mevcuttur, onunla şekillenir. Geçmişin şimdide yaşaması sürenin varlığı için elzemdir. Diğer türlü sadece anlık oluşlar olurdu ve süre ortadan kalkardı oysa “gerçek zamanın

⁴² H. Bergson, *Yaratıcı Tekâmül*, 2018: s.114-115.

⁴³ H. Bergson, *Süre ve Eşzamanlılık*, 2021: s.81.

⁴⁴ K.A. Pearson, “Virtüelin Gerçekliği: Bergson ve Deleuze”, 2007: s.99.

âna yoktur.”⁴⁵ Geçmişin biriktiği yer hafızadır. Ali Osman Gündoğan, geçmişin sürekli olarak kendi üzerine yığılması ve kendini korumasını çığ gibi büyüyen kartopu örneğiyle açıklar, ona göre geçmiş hâlde belirerek geleceği inşa etmektedir.⁴⁶ “Geçmişimiz bizi izler, yolu üstünde topladığı şimdiyle durmaksızın büyür; ve bilinç ve hafıza anlamına gelir.”⁴⁷

Diğer bir ifadeyle, Bergson’a göre, geçmiş, her zaman mevcutla birlikte yaşar ve geleceği şekillendirir. Bu, onun “bellek” kavramı ile de ilgilidir. Bellek, geçmiş deneyimlerimizi mevcut âna entegre ederek, kararlarımızı ve eylemlerimizi şekillendirir. Bu bakış açısıyla, geçmiş sadece ölçülebilir bir zaman dilimi veya tamamlanmış bir olaylar dizisi değildir; aynı zamanda mevcut durumumuzun ve gelecekteki potansiyelimizin bir parçasıdır.

“Geçmiş iki ayrı biçimde meydana gelir: Devindirici mekanizmalarda ve Bağımsız anılarda.”⁴⁸ Bergson, belleğin iki ayrı biçimde tezahür ettiğini ileri sürer: “mekanik bellek” ve “saf (katışıksız) bellek.”⁴⁹

“Devindirici mekanizmalarda” ifadesi, Bergson’un “mekanik bellek” olarak adlandırdığı kavrama işaret eder. Mekanik bellek, alışkanlıklarımızda ve otomatik yanıtlarımızda tezahür eder. Bu, motor becerileri ve rutinler gibi bilinçli düşünmeye gerek kalmadan gerçekleştirdiğimiz eylemleri içerir. Örneğin, bisiklete binmeyi veya bir müzik aleti çalmayı öğrendiğimizde, bu beceriler zamanla mekanik belleğimize yerleşir ve otomatik hâle gelir.

“Bağımsız anılar” ifadesi ise Bergson’un “saf bellek” kavramına karşılık gelir. Saf bellek, geçmiş deneyimlerin ve olayların anılarıdır. Bu anılar, genellikle bilinçli düşünme ve hatırlama süreci gerektirir. Saf bellek, geçmiş deneyimlerimizi ve olayları yeniden yaşama yeteneğimizi temsil eder.

Bergson’daki bu iki bellek biçimi arasındaki ayrım, onun zaman ve bilinç üzerine genel felsefesinin bir parçasıdır. Mekanik bellek, mevcut ânın ve geleceğin fiziksel ve pratik gerekliliklerine odaklanırken, saf bellek, geçmişle olan sürekli bağlantımızı ve bu bağlantının kim olduğumuzu ve nasıl düşündüğümüzü nasıl şekillendirdiğini temsil eder. Bu anlamda, geçmişin devindirici mekanizmalar ve bağımsız anılar olmak üzere iki ayrı biçimde meydana geldiğine dair ifade, geçmişin hem pratik eylemlerimizi (mekanik bellek) hem de iç dünyamızı ve anılarımızı (saf bellek) nasıl şekillendirdiğini anlatır. Bir diğer deyişle, geçmiş iki farklı şekilde saklanabilir: Bir tarafta geçmişi harekete geçiren devindirici mekanizmalar, diğer tarafta

⁴⁵ H. Bergson, *Süre ve Eşzamanlılık*, 2021: s.69.

⁴⁶ A. O. Gündoğan, *Bergson*, 2007: s.85.

⁴⁷ H. Bergson, *Metafizik Giriş*, 2016: s.46.

⁴⁸ H. Bergson, *Madde ve Bellek*, 2015: s.59.

⁴⁹ A.g.e. s.53.

olayların tamamını, hatlarını, renklerini ve zaman içindeki konumlarını belirleyen kişisel imge-anılar. Bu iki bellek türünden birincisi, doğanın akışına paralel çalışır; ikincisi ise genellikle tam tersi yönde ilerler. Efor gerektiren (örneğin; ders çalışarak öğrenme) mekanik bellek irademize bağlıdır; spontane olarak oluşan saf bellek ise sabit kalmaktansa, sürekli olarak değişir ve yeniden oluşur.⁵⁰

“Şimdiki zamandan koparak, öncelikle genel olarak geçmişe, sonra da geçmişin belli bir bölgesine yerleştiğimiz *sui generis* (kendine özgü) bir edimin bilincindeyiz: Bir fotoğraf makinesinin ayarlanmasına benzeyen, elle yoklayarak yapılan bir iş. Ama bizim anımız hâlâ gücül evrede kalır; böylece, tek yapabildiğimiz, uygun tavrı benimseyerek onu alımlamaya hazır olmaktır. Yavaş yavaş bir bulutsu olarak belirir ve sıvılaşır; gücül hâlden edimsel hâle geçer; ve konturları belirginleştikçe ve yüzeyi renklendikçe, algıyı taklit etmeye yönelir. Ama derin kökleriyle geçmişe bağlı kalır ve bir kez gerçekleştiğinde, kendi kökensel gücüllüğünü hissetmeseydi; şimdiki zamandaki bir hâlin yanı sıra, şimdiki zamandan iyice kopan bir şey de olmasaydı; onu asla bir anı olarak tanımazdık.”⁵¹

Burada, anıların zamanla nasıl evrim geçirdiği ve ‘bulutsu’ bir durumdan daha net ve belirgin bir hâle geçtiği ifade edilmektedir. Anılar ilk başta belirgin olmayabilir, ancak zamanla daha net ve daha ‘edimsel’ bir hâle gelebilirler. Ardından Bergson, daha önce belirttiği gibi anıların, geçmişle olan derin bağlarını koruduklarını ve aynı zamanda şimdiki zamandan ayrı bir varlık olduklarını ifade eder. Bu bağlamda, anıların hem geçmişle (kökenleri) hem de şimdiki zamanla (şu anki durumumuz ve algımız) ilişkili olduğunu belirtir. Anılar, geçmiş deneyimlerimizin mevcut anla bağlantısını sağlar ve bu nedenle anılar, geçmişin ve şimdiki zamanın birleşimini temsil eder.

Bergsoncu terminolojide süre aynı zamanda bellektir: Bellek, tuttuğu şeyin dışında olan ve geçmişle koruyan bir araç değildir; o, değişimin tam merkezinde yer alır. Bellek, geçmişle geleceğe bağlayarak sürekli olarak yeniden doğduğu varsayılan bir ‘şimdi’ noktasında, var olan ve kaybolan saf anları engeller. Sürekliliği sağlayan da, önceki ile sonraki arasındaki bağlantıyı kurabilen de bellektir.⁵²

Bellek, şimdiki zamandan geçmişe gerileme değil, geçmişten şimdiki zamana ilerlemedir.⁵³ Geçmişin imgeleri sürekli olarak bizim şimdiki zaman imgemizle karışır, hatta onun yerine bile geçebilirler.⁵⁴

⁵⁰ A.g.e. s.66-67.

⁵¹ A.g.e. s.101.

⁵² H. Bergson, *Süre ve Eşzamanlılık*, 2021: s.60.

⁵³ H. Bergson, *Madde ve Bellek*, 2015: s.175.

⁵⁴ A.g.e. s.49.

“Anılara bulanmamış algı yoktur. Duyularımızın dolaysız ve mevcut verilerine, geçmiş deneyimimizin binlerce ayrıntısını katarız...Herhangi bir algının ne kadar kısa olduğunu varsaysak da daima belirli bir süreyi işgal eder ve sonuç olarak, çoğul anları birbiri içinde sürdüren bir bellek çabası gerektirir...hissedilir niteliklerin “özellği” bile, özellikle, bizim belleğimizin etkilediği, gerçekle bir tür çelişki içinde oluşur. Kısacası, dolaysız bir algı zemininin üzerini anılardan bir örtüyle kaplayan ve çoklu anları büzüp sıkıştıran bu iki biçimiyle bellek, algı içindeki bireysel bilince temel katkıyı ve şeyler hakkındaki bilgimizin öznel yanını oluşturur.”⁵⁵

Burada Bergson, algılarımızın asla tamamen ‘anlık’ veya ‘doğrudan’ olmadığını, bunun yerine geçmiş deneyimlerimizden ve anılarımızdan etkilendiğini doğrular. Yani, her ne kadar bir şeyi ‘ânında’ algılıyor gibi hissetseniz de, aslında algınız geçmiş deneyimlerinle ve anılarınızla şekillenmiştir. Bergson, bir algının aslında bir zaman dilimini işgal ettiğini ve bu nedenle anların devamlılığını sağlamak için belleği gerektirdiğini ifade eder. Yani, herhangi bir anıyı hatırlamak için, o anının içindeki farklı anları bir arada tutabilme yeteneği gereklidir. Algılarımız ve anılarımızın bir çeşit çelişki oluşturduğunu belirtir. Algılar, ‘gerçek’ olanı temsil ederken, anılar bu gerçeği şekillendirir ve etkiler. Bu, algılarımızın ve anılarımızın gerçeklik algımız üzerinde nasıl bir çelişki oluşturduğuna dair bir gözlemdir. Anılar ve algılar, bireysel bilincimizi ve dünyayı nasıl anladığımızı etkilemektedir. Anılar, algılarımızı şekillendirir ve onları etkiler, bu da bireysel bilincimizin ve dünyayı anlama şeklimizin temelini oluşturur. Dolayısıyla, anılar ve algılar, bilgimizin öznel yanını oluşturur.

Bergson, katışıksız anı, anı-imge ve algı ayırımına gider ancak ona göre bunların hiçbiri tek başına meydana gelmez:

“Algı asla tinin mevcut nesneyle basit bir teması değildir; anı-imgelere tamamen bulanmıştır ve bu anı imgeler onu yorumlayarak tamamlarlar. Anı-imge ise, maddileştirmeye başladığı “katışıksız anı”ya ve cisimleştirmeye yöneldiği algıya benzer: Bu bakış açısından değerlendirildiğinde, doğmakta olan bir algı olarak tanımlanır. Son olarak da, katışıksız anı, kural olarak kuşkusuz bağımsızdır ve normalde yalnızca renkli ve canlı imgenin içinde tezahür eder ve onun sayesinde ortaya çıkar.”⁵⁶

Bu ifade, algının sadece bir nesne ile doğrudan temas hâlinde olmadığını, aksine algının geçmişteki anılar ve deneyimlerle etkileşim içinde olduğunu belirtir. Anılar, algılarımızı tamamlar ve onları yorumlar. Yani algımız, sadece şu anki durumu değil, aynı zamanda geçmiş deneyimlerimizi ve anılarımızı da içerir. Bergson, anı-imge’nin bir algının oluşum sürecinin bir parçası olduğunu belirtir. Anı-imge, bir algının oluşumu sırasında hem ‘katışıksız anı’ya (saf anı) hem de cisimleştirmeye yönelik bir eğilim gösterir. Bu, anı-imge’nin bir anıyı

⁵⁵ A.g.e. s.27.

⁵⁶ A.g.e. s.100.

somutlaştırma ve onu algıya dönüştürme yeteneğini ortaya çıkarır. Ayrıca, Bergson, ‘katışıksız anı’nın bağımsız olduğunu ve genellikle ‘renkli ve canlı’ bir imge içinde ortaya çıktığını belirtir. Bu, bir anının genellikle belirli bir imge veya duyuşal deneyimle ilişkilendirildiğini ve bu imge veya deneyimin anıyı ‘renklendirdiğini’ ve ona hayat verdiği anlamına gelir. Bu sayede anılar, duyuşal deneyimlerimiz ve imgelerimiz aracılığıyla ortaya çıkar ve canlanır.

Bergson gibi Hume da zihnin ve bilincin nasıl çalıştığına dair teoriler öne sürer. O, insan zihninin deneyimden edindiği izlenimlere dayanarak ide oluşturduğunu belirtir. İzlenimler doğrudan deneyimlerden elde edilirken, ideler bu izlenimlerin zihindeki yansımalarıdır. Basit ideler, karmaşık olmayan ve daha başka idelerden türetilmeyen temel kavramlardır. Örneğin, bir elmanın kırmızı rengini gözlemlemek, basit bir izlenime yol açar ve bu izlenim basit bir ideyi oluşturabilir. Bileşik ideler, birden fazla basit ide veya bileşik ide bir araya gelerek oluşur. Örneğin, bir elmanın hem kırmızı rengini, hem de tatlı tadını düşünmek, bileşik bir ide oluşturabilir. Ancak Hume, idelerin nasıl oluştuğu ve bunların nasıl bir araya gelerek karmaşık kavramları oluşturduğu üzerinde dururken, Bergson belleğin farklı işlevleri ve bu işlevlerin bireyin deneyimiyle nasıl etkileşimde bulunduğu odaklanır.

“Anı, özellikle tin ile madde arasındaki kesişim noktasını temsil etmektedir.”⁵⁷ Bergson, maddenin (fiziksel dünya) ve tinin (bilinç, ruh) birbirinden ayrı ancak birbiriyle etkileşim içinde olan iki farklı gerçeklik olduğunu öne sürer. İşte bu noktada anı, tin ile madde arasındaki kesişim noktasını temsil eder. Tin, kişinin iç deneyimlerini, düşüncelerini, hislerini ve anılarını içerir. Madde ise dış dünya, fiziksel nesneler ve olayları içerir. Anılar, bu iki dünya arasında bir köprü işlevi görür. Anılar, iç deneyimlerimiz (tin) ve dış dünya arasındaki etkileşimlerimiz (madde) sonucunda oluşur. Bir anı, dış dünyada gerçekleşen bir olayın (madde) iç deneyimimiz (tin) üzerindeki etkisini temsil eder. Bu anlamda, anı, tin ile madde arasındaki kesişim noktasını temsil eder. Anılar, hem iç deneyimlerimizden (tin) hem de dış dünyadan (madde) kaynaklanır ve bu iki gerçeklik arasındaki etkileşimin bir sonucudur. Bu bakış açısıyla, bir anı, hem iç dünyamızın (tin) hem de dış dünyanın (madde) bir ürünüdür. Anılar, dış dünyada yaşadığımız olayları ve bu olayların iç deneyimlerimiz üzerindeki etkisini kaydeder. Bu nedenle, anılar, tin ile madde arasındaki kesişim noktasını temsil eder ve bu iki gerçeklik arasındaki bağlantıyı sağlar. “Beden de, bu maddi dünyada, bizim doğrudan doğruya akıp geçtiğini hissettiğimiz şeydir; bizim şimdiki zamanımızın güncelliği onun edimsel durumundan ibarettir.”⁵⁸

Bununla beraber katışıksız anı, bedenimin hiçbir kısmını ilgilendirmez. Şüphesiz bu anı, somutlaşarak duyumları tetikleyecektir; ancak o belirli noktada anı olmaktan çıkıp, aktif olarak

⁵⁷ A.g.e. s.10.

⁵⁸ A.g.e. s.104.

yaşanan, mevcut bir duruma dönüşecektir; ve onu tekrar anı durumuna getirebilmek için, geçmişimin derinliklerinde, onu güçlü bir şekilde hatırladığımız bu işlemi zihnimizde yeniden canlandırmamız gerekecektir. Bu anı, özellikle bizim tarafımızdan aktifleştirildiği için edimselleşir, yani hareketlerimi tetikleyebilecek duyumlara dönüşür.⁵⁹

Beden, sürekli olarak geçmişimizi geleceğimize doğru iten, hareketli bir sınır olarak tanımlanabilir; geçmişle gelecek arasındaki bir köprüdür. Bir anlık bakış açısından, bedenimizi etkileyen ve etkilenen nesneler arasında bir araçtan daha fazla bir şey değildir, ancak zamanın akışı içinde, her zaman eylem içinde son bir nefes olarak geçmişimizin belirgin bir noktasında yer alır. Bu nedenle, beyin mekanizmaları olarak adlandırdığımız bu belirli imgeler, her an geçmiş planlarımızın serisini tamamlar; bu planların son uzantıları, gerçekte, yani eylemle ilişki noktasıdır. Bu bağlantıyı koparırsanız, geçmiş imge belki var olmaya devam eder, ancak onun gerçeklik üzerinde herhangi bir etkisi olma ve dolayısıyla gerçekleşme potansiyeli ortadan kalkar. Bir beyin hasarı, bu anlamda ve yalnızca bu anlamda, hafızadaki bir unsuru yok edebilir. Anıların zaman içinde sıralanması ve bu anıların hissedilir derecede yumuşak geçişlerle mekânda belirgin eylemlere dönüşmesi bir süreçtir. Beyin hasarları bu eylemleri etkileyebilir, ancak anıları etkilemez.⁶⁰

Buradan geçmişin ve/veya anıların fiziksel şeylermiş gibi beyinde depolanmadıkları sonucu rahatlıkla çıkarılabilecektir. Bergson, beyin lezyonlarına denk düşen imgesel bellek rahatsızlıklarında, tanıma eksikliğinde dahi anıların hatırlanması engellense de asla imha olmayacaklarını savunur: “Böyle durumlarda azalan şey işlevdir, yoksa anıların kendisi değil.”⁶¹ Anılar, canlandırılmak için bir uyarıcıya ihtiyaç duyar ve hatırlanmak için de bedenin eylemlerine entegre olan bir tür zihinsel aktiviteye gereksinim duyarlar. Bu nedenle, beyinde anıların statik bir şekilde depolandığı ve biriktiği bir alanın olması mümkün değildir. Anıların beyin hasarı sonucu sözde yok oluşu, anının canlandırılmasını sağlayan sürekli ilerlemeyi durduran bir engelleme olarak anlaşılmalıdır.⁶² Eğer beyinde gerçekten imge merkezleri varsa, bunlar duyuusal merkezlere karşılık olarak, duyu organlarının eşdeğerleri olarak düşünülebilir. Tıpkı duyu organlarının gerçek nesnelerin yerini tutmadığı gibi, bu merkezler de saf anıların, yani soyut nesnelerin yerini tutmazlar.⁶³

⁵⁹ A.g.e. s.105.

⁶⁰ A.g.e. s.59.

⁶¹ A.g.e. s.89.

⁶² A.g.e. s.91, 95.

⁶³ A.g.e. s.98.

“Algıdan idea’ya değil, idea’dan algıya gideriz, bilmenin karakteristik süreci merkezci değil, merkezkaçtır.”⁶⁴ Genellikle, düşünce ve algılama sürecimizin “merkezci” olduğu düşünülür; yani, dış dünyadan gelen bilgileri algılar, bu bilgileri işler ve sonunda bu bilgilere dayanarak fikirler ve kavramlar oluştururuz. Ancak Bergson, bu sürecin aslında “merkezkaç” olduğunu öne sürer; yani, öncelikle genel fikirler ve kavramlar oluştururuz ve bu fikirler ve kavramlar dış dünyayı algılama biçimimizi şekillendirir. “İdea’dan algıya gideriz” ifadesi, genel fikirlerimizin ve kavramlarımızın önceden var olduğunu ve bu fikirlerin ve kavramların dış dünyayı nasıl algıladığımızı ve anladığımızı belirlediğini ifade eder. Dolayısıyla düşüncelerimiz ve kavramlarımız, dış dünyayı algılama ve anlama biçimimizi şekillendirir. Bu, bilgi edinme sürecimizin tamamen dış dünyadan gelen bilgilere dayanmadığını, aksine önceden var olan fikirlerimizin ve kavramlarımızın dış dünyayı nasıl algıladığımızı ve anladığımızı etkilediğini ifade eder.

Bergson’un bilgi ve gerçeklik anlayışı, hem empirizm hem de rasyonalizm öğelerini içerir, ancak o her ikisini de reddeder ve felsefesini “sezgicilik” olarak adlandırır. Bergson, hem empirizmin hem de rasyonalizmin, gerçekliği ve bilgiyi tam olarak kavramada yetersiz olduğunu savunur. Bergson’a göre, empirizm ve rasyonalizm gerçekliği parçalara ayırır ve bu parçalar üzerinden anlam çıkarır. Ve bu iki yaklaşım da, gerçekliğin dinamik, sürekli ve sürekliliğe dayalı doğasını göz ardı eder. Bergson, bu durumu “akışkan” olan ve “durağan” olan arasındaki temel fark olarak görür. Durağan olan, empirizm ve rasyonalizm tarafından parçalara ayrılan ve analiz edilen statik dünya, akışkan olan ise gerçekliğin sürekli hareket hâlinde ve değişim içinde olan durumudur. Bergson, bilgiye ve gerçekliğe erişim sağlamak için sezgiciliği önerir. Sezgici yaklaşım, bilginin deneyimsel ve içgörüselsel bir şekilde elde edilmesi anlamına gelir. Bergson’a göre, bu tür bir bilgiye ulaşma yolunu benimsemek, gerçekliğin sürekli ve değişken doğasını anlamamızı sağlar.

“Gücül imge gücül duyuma doğru ilerler, gücül duyum da gerçek harekete doğru ilerler: Gerçekleşen bu hareket, hem doğal uzantısı olduğu duyumu hem de duyumla bir olmak isteyen imgeyi gerçekleştirir.”⁶⁵ Bergson, zaman ve hareketi sürekli ve bölünmez bir akış olarak görür. Algı, bellek ve hareket arasındaki ilişkiyi incelerken, her birini ayrı ayrı durumlar olarak değil, birbirine bağlı ve birbirine geçiş yapan durumlar olarak ele alır. Bir imgenin veya düşüncenin (gücül imge), bir duyum veya hisse (gücül duyum) dönüşebileceğini belirtir. Bir imgenin veya düşüncenin, deneyimlenen bir duyuma dönüştüğü bu süreç, Bergson’un “gücül” (potansiyel) ve “edimsel” (aktüel) arasındaki geçişi ifade eder. Bir duyumun veya hissin (gücül duyum),

⁶⁴ A.g.e. s.99.

⁶⁵ A.g.y.

gerçek bir harekete dönüşebileceğini belirtir. Bir duyumun veya hissin, gerçekleşen bir harekete dönüştüğü bu süreç, yine Bergson'un “gücül” ve “edimsel” arasındaki geçişi ifade eder. Gerçekleşen hareketin, hem duyumun hem de imgenin gerçekleşmesine yardımcı olduğunu belirtir. Yani, bir hareket, bir duyum ve bir imgenin gerçekleşmesi veya ‘aktüelleşmesi’ için gereklidir.

Bergson, belleği, anıların sadece geçmişini hatırlamak için değil, aynı zamanda geleceğe yönelik hareketlerimizi ve eylemlerimizi yönlendirmek için kullanılan bir araç olarak görür. Bellek, bir yandan geçmiş deneyimleri ve bilgileri saklar (gücül bellek), diğer yandan da bu deneyimleri ve bilgileri mevcut durumda kullanmamıza izin verir (edimsel bellek).

Bellek, geçmiş deneyimlerimizin ve bilgilerimizin, mevcut durumda gerçekleşen hareketlerimize ve deneyimlerimize nasıl dönüştüğünün bir parçasıdır. Bellek, düşüncelerimizi, hislerimizi ve hareketlerimizi birbirine bağlayan ve bunların birbirine geçişini sağlayan bir araçtır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MARCEL PROUST, ZAMAN VE BELLEK ANLAYIŞI

3.1. Marcel Proust:

Valentin Louis Georges Eugène Marcel Proust, 10 Temmuz 1871’de Paris’in batı yakasında bulunan Auteuil’de doğar. 1890’da Hukuk Fakültesi’ne ve Siyasal Bilgiler Okulu’na kaydolar. 1895’te felsefe lisansı diploması alır. Ekim 1922’de geçirdiği bronşit krizini izleyen zatürre sonucu 18 Kasım 1922’de vefat eden Proust, çeşitli yazarlar ve eleştirmenlerce 20. yüzyılın en etkili yazarlarından biri olarak kabul edilir.

Hayatındaki hatırı sayılır gelişmeler:

1881’de ilk astım krizini geçirir.

1890’da Maupassant’la tanışır, arkadaşlarıyla birlikte *La Banquet Dergisi*’ni kurar. Burada edebiyat eleştirileri yayımlanır.

1893’te “Swann’ın Bir Aşkı”nın “eskizi” olabilecek nitelikte bir metin yazar.

1894’te Dreyfus Olayları patlak verir. Proust, Dreyfus yanlılarını destekler.

1898’de Dreyfus Olayı büyür.

1908’de Proust, yedi ciltlik başyapıtı olan *Kayıp Zamanın İzinde*’yi (*À la recherche du temps perdu*) yazmaya başlar.

1919’da *Kayıp Zamanın İzinde*’nin bir cildi olan “Çiçek Açmış Genç Kızların Gölgesinde” Goncourt Ödülü alır.

Başlıca eserleri:

1913 – *Du côté de chez Swann* (Swann’ların Tarafı)

1919 – *À l’ombre des jeunes filles en fleurs* (Çiçek Açmış Genç Kızların Gölgesinde)

1920/21 – *Le Côté de Guermantes* (Guermantes Tarafı) (2 cilt olarak yayınlanmış)

1921/22 – *Sodome et Gomorrhe* (Sodom ve Gomorra) (2 cilt olarak yayınlanmış)

1923 – *La Prisonnière* (Mahpus) (Ölümünden sonra basılmış)

1925 – *La Fugitive Albertine disparue* (Albertine Kayıp) (Ölümünden sonra basılmış)

1927 – *La Temps retrouvé* (Yakalanan Zaman) (Ölümünden sonra basılmış)

3.2. Proust’un Zaman Anlayışı:

Proust’un başyapıtı olan *Kayıp Zamanın İzinde*’de, Zaman kavramı ana temalardan biridir ve yazarın kendi yaşam deneyimlerinin ve anılarının derinlemesine bir biçimde incelenmesine hizmet eder.

Proust, zamanın doğrusal olduğu fikrine karşı çıkar ve “zaman geriye doğru akamaz ve bir kere yaşanmış olaylar tekrar yaşanmaz” anlayışı yerine zamanı bir tür iç içe geçmişlik, katmanlaşma veya kıvrılma olarak görür. Geçmiş, şimdi ve gelecek birbiri içine geçmiştir ve bir olayın anıları, kişinin hayatında daha sonra yaşayacağı deneyimler üzerinde derin etkiler bırakabilir.

Dolayısıyla Proust, zamanın soyut bir boyuta sahipken, saat ve takvim gibi kabul edilen zaman belirleyicileri ile somut ve kısıtlayıcı bir şekilde sunulmasını reddeder. Proust için, Zaman’ın içsel bir boyutu vardır, ona göre zaman, hâtıralar aracılığıyla içselleştirilir ve her bireyin zaman algısı farklıdır. Algı, kişisel deneyimlerle şekillenir. Böylece, objektif zamanın ötesinde, kişisel ve sübjektif bir zaman kavramı ortaya çıkar. Rossetti’nin anlatımıyla:

“Bir saat sadece bir saat değildir, o bir kap dolusu parfüm, ses, proje ve iklimi sahiptir, o, psikolojik bilinç tarafından nasıl yaşandığına göre uyum sağlayan benzersiz niteliklere sahip niteliksel bir zaman-süre’dir. Bu yaşanmış saat o kadar yoğun olabilir ki o anki bilincin psikolojik durumuna bağlı olarak neredeyse sonsuzluğa dokunur veya o kadar boş ve anlamsız olabilir ki hiçliğin uçurumuna yaklaşır. Bilincin elementlerinin harmonik bileşimi, o saatin yaşanması sırasında, onu birbiri ardına eşit şekilde geçen herhangi altmış dakikadan daha zengin ve değerli kılan eşsiz bir senfoniye yol açar.”⁶⁶

Proust, zamanın bölünmez bir bütünlük olduğunu savunmak adına, geçmişin hâlde devam ettiğini vurgulayan ve “şimdiki zamanın hikâyesi” (l’imparfait) olarak adlandırılan fiil zamanını sıklıkla kullanır. Ayrıca, zaman belirleyicileri olarak da “daima”, “şimdi”, “uzun zamandır”, “sık sık” gibi ifadeleri tercih eder.⁶⁷ Örneğin;

“Hâtıralar benim için birer resimden ibaret olsa ve onları hatırladığımda zihnimde sadece bir görüntü canlansa bile, aniden, özdeş bir duygu sayesinde içimde bu resimleri görmüş olan çocuk, yeniyetme canlanır, bütün benliğimi kaplardı. Sadece dışarıdaki hava ve odadaki koku değişmez, benim benliğimde de bir yaş değişimi, şahsiyet değişimi olurdu. Buz gibi havada o çalı çırpının kokusu, adeta geçmişin bir parçasının, eski bir kıştan kopmuş, görünmez bir buz kütesinin odamda ilerlemesi gibi bir şeydi; zaten odam sık sık içinden geçen bir kokuyla, bir ışıkla, sanki çeşitli senelerin istilasına uğrardı; kendimi tekrar o yıllarda bulur, daha seneyi tanıyamadan, nicedir unutulmuş beklentilerin neşesiyle sarmalanırdım.”⁶⁸

gibi...

Proust’un anlatı zamanı, aslında geçmişin şimdi olduğu yer, bilinçaltı hafızasının derinlerine kök saldıgı bir alandır. Hikâye zamanı, farklı anları birleştirme kapasitesine sahip bir zaman türüdür. Proust, hayatın birçok ânının şimdiki zamanda tezahür ettiğini belirtmeye

⁶⁶ R. Rossetti, “Acordes e dissonâncias entre Bergson e Proust”, 2009: s.88.

⁶⁷ R. Günday, “Marcel Proust’un Romanlarında Zaman Oyunu”, 2020: s.62-63.

⁶⁸ M. Proust, *Kayıp Zamanın İzinde, Cilt II*, 2021: s.2107.

çalışırken, aynı zamanda zamanın somut belirleyicilerle parçalanmasına itiraz etmektedir. Proust, yaşamı bütünsel bir varlık olarak görür. “Proust’un zaman anlayışı, matematiksel bir zaman değil, psikolojinin ve belleğin zamanıdır.”⁶⁹

Dolayısıyla Proust, zamanın doğrusal bir süreç olmadığını, kişinin anıları ve duygusal deneyimleri aracılığıyla yeniden yaşanabilen ve yeniden şekillendirilebilen bir kavram olduğunu savunur.

Proust’un zaman anlayışının oluşmasında çağdaşı olan Bergson’un ve Einstein’ın etkisi⁷⁰ gözlemlenebilir. Romanın yapısının, bellek ve bilinç alanı, bilinçaltı, rüya ve hayal dünyası gibi soyut unsurları içeren bir psikolojik (tinsel) zaman üzerine kurulduğu belirlenmiştir.⁷¹

Proust’un zaman anlayışı, “hafıza” ve “anı” üzerinden anlaşılabilir. Proust hafızanın, geçmişe dair anı, yoğun ve genellikle duygusal deneyimlerle bağlantı kurarak zamanın doğrusal algısını sorgulayan bir yaklaşıma sahiptir. Bu yaklaşımdan da, “yeniden yaşanmış zaman” (*temps retrouvé*) ile “kayıp zaman” ayrımı doğacaktır.⁷²

Bu ayrımı Deleuze daha açık bir biçimde; kayıp zamanı arama sürecinin her zaman zamanla ilişkili ve gerçekliğin de her zaman zamanın gerçekliğine bağlı olmasıyla açıklar.⁷³ Sistematik bir yaklaşım, bize Zamanın çokluğunu hatırlatır. Bu bağlamda en önemli ayrım, kayıp zaman ile yakalanan zaman arasındadır: Hem kayıp zamanın hem de ele geçirilen zamanın kendi gerçekleri vardır. Kayıp zaman, yalnızca varlıkları bozan ve geçmişini yok eden zaman değildir; aynı zamanda, yararsızca harcanan zamanı da ifade eder. Ele geçirilen zaman, kayıp zamanın tam ortasında bulduğumuz ve bize ebediyetin bir görüntüsünü sunan zamandır; aynı zamanda mutlak ve özgün bir zaman olup, sanat içinde doğrulanmış olan gerçek ebediyeti temsil eder.⁷⁴ Özetle Deleuze, zamanı iki farklı kategoriye ayırır: “kayıp zaman” ve “ele geçirilen zaman”. Kayıp zaman, geçmişe dair anılarımızın ve yaşanmışlıklarımızın unutulduğu veya önemsizleştiği anları ifade eder. Bu zaman, yalnızca geçmişini yok eden değil, aynı zamanda boşa geçirilen, yararsızca harcanan zamanı da temsil eder. Ele geçirilen zaman ise, tarihsel veya kişisel anlamda belirgin bir anlam taşıyan, bize ebediyetin bir izlenimini sunan andır. Bu, sanatla ya da başka bir olguyla doğrulanabilen, kendine özgü bir zaman dilimidir. Deleuze’e

⁶⁹ R. Günday, “Marcel Proust’un Romanlarında Zaman Oyunu”, 2020: s.66-67.

⁷⁰ Her iki düşünür de, zamanın göreceli ve esnek olduğu fikrini kendi perspektiflerinden ele alır. Einstein, fiziksel evrenin işleyişini matematiksel ve bilimsel olarak açıklarken, Proust edebiyat ve sanat yoluyla insan deneyimini ve algısını keşfeder. Her ikisi de, farklı disiplinler aracılığıyla, insan deneyiminin temel yönlerini anlamaya çalışır.

⁷¹ R. Günday, “Marcel Proust’un Romanlarında Zaman Oyunu”, 2020: s.63.

⁷² M. Proust, *Kayıp Zamanın İzinde, Cilt II*, 2021: s.2781.

⁷³ G. Deleuze, *Proust ve Göstergeler*, 2015: s.22.

⁷⁴ A.g.y.

göre, gerçeklik her zaman zamanın gerçekliği ile bağlantılıdır.⁷⁵ Bu, zamanın, varlıkların ve olayların anlam kazanmasında merkezi bir rol oynadığı anlamına gelir. Deleuze zamanın, gerçekliği şekillendiren ve ona anlam katan bir güç olduğunu savunur. Ele geçirilen zaman, bize ebediyetin bir görüntüsünü sunar. Bu, zamanın lineer ve sonlu doğasının ötesine geçen, daha soyut ve evrensel bir zaman kavramını işaret eder. Proust için olacağı gibi Deleuze için de sanat bu tür bir zamanı yakalama potansiyeline sahiptir, çünkü sanat, deneyimlerin ve duyguların özgün ve evrensel bir ifadesidir. Onun için zaman, sadece kronolojik bir süreklilik değil, aynı zamanda gerçekliğimizi ve deneyimlerimizi şekillendiren ve anlamlandıran bir güçtür.⁷⁶

Rossetti'ye göre gerçekliğin zamanın özünün sezgisinin açığa çıkarılması ve iletilmesi Proust'un arayışının amacıdır.⁷⁷ Bu yüzden, anlatısı, "zamanlar" hakkında düşünce tarafından yönlendirilir, Rossetti:

"Geçen zaman; kaybolan zaman; kaybolan zamanın derinliklerinde yeniden keşfedilen zaman; sanatta, Deleuze'un kelimeleriyle gerçek ebediyete dönüşen orijinal zaman, durmadan geçen ve bize kaçan zaman; geçmişte unutup kaybettiğimiz zaman; hafıza aracılığıyla yeniden bulduğumuz ve bir sanatçının sezgisiyle iletişim kurarak mutlak ve ebedi olarak ortaya çıkan zaman... Hepimizin yanında taşıdığı uzun ve ağır zaman, bize mekândaki yerimiz tarafından ifade edilenden çok daha büyük bir boyut verir. Kendi yaşanmış hayatlarımızla oluşmuş kalın zaman, izlenimler, anılar, deneyimler, düşüncelerle dolu kendi devasa varlığımız, üstünde tüm varoluşu görebileceğimiz ve bazılarının onu ebediyeti ileten bir sanat eserine dönüştürebileceği bir zirvedir. Zaman, insanları devasa varlıklar yapar, çünkü Zaman'da ölçsüz bir yer kaplarlar ve hafıza sayesinde hayatlarının tüm dönemlerine -bu dönemler zaman içinde çok uzak olsa bile- aynı anda dokunabilirler. Bu yüzden, Proust'un romanı başladığı gibi sona erer: Zaman hakkında."⁷⁸

ifadesinde bulunur.

"Sanatçı-özne, özün kendisinde sarılmış, karmaşık, bütün dizelerini ve boyutlarını kucaklayan asal zamanın açınlamasına sahiptir. "Yakalanan zaman" ifadesinin tam anlamı da budur. Yakalanan zaman saf hâliyle sanat göstergelerinde anlaşılır. O, başka bir yakalanan zamanla, yani duyumsanabilir göstergelerin zamanıyla karıştırılmamalıdır. Duyumsanabilir göstergelerin zamanı, kayıp zamanın kalbinde yakaladığımız bir zamandır yalnızca; bu nedenle istem dışı belleğin bütün kaynaklarını seferber eder ve bize ebediliğin basit bir imgesini sunar. Fakat uyku gibi sanat da belleğin ötesindedir: Özlerin yetisi olarak saf düşünceye başvurur. Sanatın yakalamamızı sağladığı şey, ebedilikle özdeş olan, özün içinde sarılmış

⁷⁵ A.g.y.

⁷⁶ A.g.e. s.48.

⁷⁷ R. Rossetti, "Acordes e dissonâncias entre Bergson e Proust", 2009: s.89.

⁷⁸ A.g.y.

biçimiyle, özün kuşatılmış dünyasında doğduğu biçimiyle zamandır. Proust'un zamandışı dediği şey, doğuş hâlindeki zamandır ve onu yakalayan sanatçı-öznedir. Bu nedenle yalnızca sanat eseri zamanı bize tam anlamıyla yakalattırabilir: Sanat eseri, “Kayıp Zaman’ı yakalamanın tek yolu”dur. Sanat eseri, anlamı hakiki ebedilik, mutlak asal zaman olan, ilksel bir karmaşıklıkta bulunan en yüksek göstergeleri taşır.”⁷⁹

Deleuze bu metninde sanat eserinin, “kayıp zaman”ı yakalama kapasitesine sahip olmasının nedeninin, onun soyut, duygusal, bireysel ve kolektif deneyimleri somutlaştırma ve ifade etme yeteneğinden kaynaklandığını ifade eder. Sanat eserinin kayıp zamanı nasıl yakaladığına dair yollar Deleuze’ün yorumuna göre şunlardır:

“Duygusal Bağlantılar Kurar”: Sanat eserleri, izleyenleriyle derin duygusal bağlantılar kurabilir. Bu bağlantılar, geçmişte yaşanmış anılara, deneyimlere veya duygulara geri dönmemizi sağlar. Bu, kayıp zamanın bir kısmını yakalamamıza yardımcı olabilir.

“Zamanın Ötesinde Bir Anlam Taşır”: İyi bir sanat eseri, zamanın sınırlamalarından bağımsız olarak, evrensel ve sürekli değişen anlamlar taşır. Bu, onun zamanın ötesine geçmesine ve kaybolmuş zaman dilimlerini yakalamasına yardımcı olur.

“Belleği Uyarlar”: Sanat eserleri, izleyenlerin belleklerinde uyandırdığı duygular, düşünceler ve anılarla kayıp zamanı geri getirebilir. Bu, geçmişle bağlantı kurma ve onu şimdiki zamanda yaşama yeteneğidir.

“Durağan Anları İfşa Eder”: Sanat, hareketsiz veya durağan anları canlandırarak, zamanın hareketsizliğini ve sürekliliğini ifşa eder. Bu, kayıp zamanın bir kısmını yakalamamıza yardımcı olabilir.

“Geçmişle Bağlantı Kurar”: Tarihî veya kültürel temalı sanat eserleri, bireyleri ve toplumları geçmişteki olaylara, kültürlere veya dönemlere geri götürebilir. Bu, kayıp zamanın, kolektif bir anlamda yeniden yaşanmasını sağlar.

“Düşünce ve Hayal Gücünü Tetikler”: Sanat, izleyicinin düşünce ve hayal gücünü tetikleyerek, kişisel zaman algısının ötesine geçmesini sağlar. Bu, farklı zaman dilimlerini, olayları veya deneyimleri hayal etmemize ve onları yeniden yaşamamıza yardımcı olabilir.

Sonuç olarak, sanat eserleri, çok yönlü yaklaşımları ve ifade biçimleri aracılığıyla “kayıp zaman”ı yakalama potansiyeline sahiptir.

Dolayısıyla Deleuze’e göre Proust için “sanatçı-özne”, özü kapsayacak şekilde zamanı yakalayabilme yeteneğine sahiptir. Bu yakalanan zaman, sanat eserlerinde temsil edilir ve duyumsanabilir göstergelerin zamanıyla karıştırılmamalıdır. Zira, duyumsanabilir göstergelerin zamanı ile ebedi sanatsal göstergelerin zamanının farkı, duyumsanabilir göstergenin harekete

⁷⁹ G. Deleuze, *Proust ve Göstergeler*, 2015: s.48.

ve eyleme odaklanırken, ebedi sanatsal göstergenin zamanın ve mekânın daha soyut ve karmaşık temsillerine odaklanmasıdır.

Duyumsanabilir göstergelerin zamanı, bir deneyimi hatırlarken veya deneyimler arasında bağlantılar kurarken yakaladığımız zamandır. Bu, istemsiz belleği harekete geçirir ve bize ebediliğin bir görüntüsünü sunar.⁸⁰

Sanat, hem Deleuze'e hem de Proust'a göre, uyku gibi, belleğin ötesine geçer ve saf düşünceye başvurur. Sanat aracılığıyla, ebedilikle özdeş olan zamanı yakalarız. Bu zamana doğuş hâlindeki zaman denir ve yalnızca sanatçı-özne tarafından yakalanabilir.

Bu bağlamda, yalnızca sanat eseri bize zamanı tam anlamıyla yakalama fırsatı sunar. Sanat eseri, kayıp zamanı yakalamanın tek yolu olarak tanımlanır. Bu eserler, gerçek ebedilik ve mutlak asal zaman anlamına gelen karmaşık göstergeleri taşır.

Proust için zaman asla tamamen kaybolmaz; sadece hafızada uyandırılmayı bekler. Bu zaman anlayışı özellikle eserindeki “madlen keki sahnesi”⁸¹ ile vurgulanır. Anlatıcı, bir dilim madlen kekini bir fincan çayın içine batırıp ağzına götürdüğünde, bu duysal deneyim onun çocukluğunda geçirdiği Combray anılarını yeniden canlandırır ve böylece geçmiş zamana geri dönülür.

3.3. Proust'un Bellek Anlayışı:

Proust'un bellek anlayışı, insanların geçmişle nasıl ilişki kurduklarına ve anılarının kişiliklerini ve algılarını nasıl şekillendirdiğine dair derinlemesine bir incelenmeyi içerir. *Kayıp Zamanın İzinde* roman serisi, anlatıcısının tesadüf ettiği nesneler sayesinde bilincinin Combray, Balbec ve Venedik'e gidiş dönüşlerinin sahnesidir diyebiliriz. Proust, belleğin doğası ve işleyişi üzerine kapsamlı bir meditasyon sunar, zamanın doğası ve geçmişin kişinin kimliğini nasıl etkilediği üzerine düşünür. Geçmiş, ona göre, hafızanın yardımıyla kendini “şimdi”de tekrar oluşturur. Bu yeniden oluşum ve hikâye kurma eylemi, hafızanın sadece bilgilerin biriktiği bir depo olmadığını, tersine aktif ve dinamik bir yapısı olduğunu gösterir. Proust'un vurguladığı gibi “geçmiş, edilgen değildir.”⁸²

Proust belleği iki ana kategoriye ayırır: iradi (bilinçli) bellek ve istemsiz bellek. İradi bellek, bilinçli hatırlamayı ifade eder. Yani, bir kişi belirli bir anıyı veya olayı hatırlamak için bilinçli bir çaba sarf eder. Proust, bu bellek türünün genellikle eksik veya yanıltıcı olduğunu

⁸⁰ A.g.y.

⁸¹ M. Proust, *Kayıp Zamanın İzinde*, Cilt I, 2021: s.49.

⁸² F. Ş. Güngör, “Marcel Proust'un Kayıp Zamanın İzinde Adlı Romanında Belleğin Kurgulayıcı Rolü Üzerine Bir Değerlendirme”, 2015: s.71.

belirtir.⁸³ Çünkü ona göre insanlar genellikle geçmişini tamamen objektif bir şekilde hatırlayamazlar; hâtıralarını çarpıtabilir, unutabilir veya yeniden şekillendirebilirler. İstemsiz bellek, genellikle duyuşsal bir tetikleyici (örneğin bir koku, ses veya tat) sonucunda beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan hâtıraları ifade eder. Bu anılar genellikle çok daha canlı ve detaylıdır. Proust'un ünlü "madlen sahnesi"⁸⁴, bu tür bir bellek örneğidir: Ana karakter bir madleni çaya batırır ve bu eylem, onun çocukluğuna dair geniş bir anı dizisini tetikler.

"İrادی bellek geçmişini monokrom görünüşüyle sunar. Proust'un ilgisi ise irade-dışı belleğe ilişkindir. Madlenin çaya batırılmasıyla ilgili ünlü epizot, bütün kitabın irade-dışı belleğe ve onun eylemlerinin destanına adanmış bir anıt olduğu iddiasını haklı çıkarmaya yeter. Sadece Combray ve çocukluk yılları değil, Proust'un bütün dünyası bir çay fincanının içinden çıkar gelir."⁸⁵

Beckett'in bu pasajı da, Proust'un ilgisinin daha çok "irade-dışı bellek" yani istemsiz veya otomatik hatırlama üzerine olduğunu göstermektedir. Madlen sahnesi, irade-dışı belleğin nasıl güçlü ve beklenmedik bir şekilde hâtıraları canlandırabildiğinin bir örneği olarak görülür. Bununla beraber, Combray ve çocukluk yılları sadece bu hâtıraların başlangıcıdır, ama Proust'un dünyası bu küçük ânın tetiklediği çok daha geniş bir hafıza alanını kapsar. Bu durumda basit bir eylem bile derin ve karmaşık bir hâtırâ dizisini tetikleyebilmektedir.

Eğer hafıza, anıların uzam ve zamanda hatırlanmasının zihinsel kabıysa ve aynı zamanda onları belirli ve sınırlı duyuşsal bilgi kullanarak yaratma yeteneğine de sahipse, bunu yapmak için hangi mekanizmaları kullandığı sorulabilir. En güçlü hatırlama tetikleyicilerinin, istemsiz hafıza denilen hafıza türüne karşılık gelen belirli uyarıcılar olduğu bilinmektedir. Bu uyarıcılar tekrarlandığında, zamanla öznel ve eşsiz bir zihinsel gerçeklik oluşturabilirler. Bu bir yandan zihinsel imajlar oluşturma yeteneğimize; diğer yandan, bu imajları kendi bulduğumuz duyuşsal olarak önemli içeriklere bağlama yeteneğimize sahip olmamız nedeniyle gerçekleşir. Bu şekilde, belirli uyarıcıların zihinsel görüntüleri, onları duyuşsal olarak önemli bir şeyle bağlı oldukları için kendi başlarına bir araya gelir. Bu bağlantı olmadan, ya da imajı üretme yeteneği olmadan, hafıza mümkün olmazdı. Zaman kaybolur ve asla geri kazanılamazdı. Aksine, yaşadığımız deneyimleri aynı zamanda hissederek, geçmiş zaman için gerçek bir arayış başlatılabilir ve bu süreçte zaman geri kazanılır. Bu, Proustçu hafızanın fizyolojisi olarak adlandırabileceğimiz şeyin özüdür.⁸⁶

⁸³ S. Beckett, *Proust*, 2022: s.37-38.

⁸⁴ M. Proust, *Kayıp Zamanın İzinde, Cilt I*, 2021: s.49.

⁸⁵ S. Beckett, *Proust*, 2022: s.37-38.

⁸⁶ L. C. Álvaro, "Swann's way: Proust as a neurobiologist and neurologist", 2016: s.27.

Kaybedilen zamanlar ve geçmişin ruhunu taşıyan büyük tesadüflerle yeniden canlanırlar. Bu, Proust'un yaşadığı bir deneyimdir: bir fincan çay, geçmişe dönüş ve ruhun mutluluğu. Proust'a göre, geçmiş genellikle dikkate alınmayan bir nesnenin içinde saklıdır ve sadece rastgele bir durumda ve derin bir zamanda ortaya çıkar. Örneğin, Proust'un alışılmadık bir şekilde çay içmesi ve madlenin kokusu ve tadının taşıdığı gizli ve yoğun yapı. Bu küçük ancak büyük etkisi olan olay, geçmişin izini süren bir rastlantıdır. Yazarın zihninde, L  noie Hala'sının odasına "günaydın" demeye gittiği anlar ve annesinin çayla birlikte getirdiği madlenlerin zamanları birleşir. Artık bu anılar geçmiştedir ve yeniden tüketilen madlenin ağızdaki lezzeti geçmişe aittir. Bu geçmişe ait lezzet ve koku, Proust'un ruhunu kısıtlamalarından kurtarır ve tarifi zor bir duygusal durum içinde bırakır. Ancak bu anıların hiç bitmemesi için mücadele eder ve aynı lezzeti deneyimlemek için sürekli aynı eylemi tekrarlar. Ancak ilk deneyiminde elde ettiği o eşsiz ve derin tat, sonraki denemelerde bulunamaz. Ancak buna rağmen geçmişe doğru yolculuk hızla başlamıştır.⁸⁷

Bununla beraber Proust için asıl önemli olanın nesne değil, onunla ilişkilendirilen duyudur. Aradığı   z ve geçmişin gerçeği nesnede değil, kendi içinde, belleğindedir. Derinlere gömülmüş, saklı ve sadece bu beklemediği, rastgele bir temasla meydana çıkmaktadır. Ayrıca, bu anıyı canlandırma süreci aktif ve yaratıcıdır; sadece duyusal uyarıcı, aklın çalışmasını kıvılcımlandırabilir, bu da sonunda ge  mişı aydınlatan şeydir: "Aramak mı? Sadece bu değil: Yaratmak." Bu yaratıcı süreci başlatan duyular tat uyarıcısı olabilir madlen örneğinde olduğu gibi, ama aynı zamanda kokular, sesler veya görüntüler de olabilir.⁸⁸ Dolayısıyla Proust'un yazıları, bireyin ge  mişı ve anıları arasındaki derin bağı inceler. Duyusal uyarıcılar, ge  mişı yeniden yaşıma ve anıları canlandırma yeteneğimize dair güçlü araçlar olarak sunulmaktadır. Bu, bireyin kendi geçmişini ve anılarını nasıl algıladığına dair öznel bir perspektif sunar. Düşünceleri, geçmişin ve anıların öznesi üzerine yoğunlaşır. Proust'a göre, anıları canlandırmak için bireyin aktif ve yaratıcı bir süreci harekete geçirmesi gerekir. Bu süreç, belirli bir nesne ya da duyum tarafından tetiklenir, fakat asıl g    , bireyin kendi içindedir. Proust, birçok duyusal uyarıcının (tat, görüntü, ses) anıları ve duygusal tepkileri nasıl harekete geçirebileceğini vurgular. Ge  mişı hatırlamanın pasif bir süreç olmadığını ifade eder. Bunun yerine, bireyin ge  mişı yeniden yaratması ve bu sürecin aktif ve yaratıcı bir doğası olduğunu belirtir.

Proust'un eserinin konusu, Marcel adında bir çocuğun, arkadaşlarının ve akrabalarının hayatı değildir. Eserin gerçek konusu belirli bir ge  mişı çağrıştırmaya yöntemidir. Ve bu ge  mişı

⁸⁷ G. Sürücü, "Ahmet Hamdi Tanpınar ve Marcel Proust'ta Zaman", 2015: s.19-20.

⁸⁸ L. C.   lvaro, "Swann's way: Proust as a neurobiologist and neurologist", 2016: s.25.

çağrıştırma yöntemi, istemsiz bellek yoluyla gerçekleşir. Bu istemsiz çağrıştırma, mevcut bir duygu ile geçmiş bir hâtıra arasındaki tesadüf sonucu gerçekleşir ki bu da geçmişin yazarın aklında spontane olarak yeniden ortaya çıkmasını sağlar. Çünkü izlenim, köken aldığı duyguya sahip olmadığı için, şimdiki duyguda destek bulur, bu her zaman ilkininkinden farklıdır ama bir zaman boyutunda ona bağlanır ve geçmişini şimdiki zamana getirir.⁸⁹

Böylece, Proust'un eserlerinde, bir kişinin geçmişinin, özellikle duysal deneyimler aracılığıyla tekrar canlanabildiği kesinlik kazanır. Bu durum, istemsiz belleğin gücünü ve duysal deneyimlerin hâtıraların ve geçmişin canlandırılmasında nasıl merkezi bir rol oynayabileceğini gösterir. İstemsiz bellek, Proust'un eserinin doğuşunda temel bir rol oynar, çünkü geçmişini, Proust'un edebi bir şekil vermek için kullandığı maddeyi geri getiren hâtıraları ortaya çıkarır, onu sürekli olarak değiştiren sanatçı zamanın elleriyle yeniden şekillendirir. Bu istemsiz hatırlamanın tesadüfi kazaları, anlatıcıya kitabının özünü açığa çıkaran duygusal bir şoka neden olan, eserinin doğumunun tam ânına karşılık gelir. İki uzak ânın, geçmiş ve şimdiki zamanın, gizemli bir şekilde birleştirilmesiyle, hafıza hayal gücüne bir çağrı yapar ve Proust'ta bir nesneyi sonsuzluğunda kavrama ve ona bir sanat eserinin sürekliliğini verme hissini uyandırır. Sanat, böylece en değerli olanı, gerçek hayatımızı, genellikle göz ardı ettiğimiz şekliyle gerçekliği keşfetmemizi sağlar. Proust, sanat eserinin ve dolayısıyla istemsiz belleğin, kaybolan Zaman'ı geri almanın tek yolunu görmesini sağladığını, içinde yeni bir ışık yaktığını ve edebi eserin maddesinin sonuçta geçmiş hayatı olduğunu anlamasını sağladığını ifade eder. Böylece, hafıza, yazarı eserini gerçekleştirmeye yönlendiren ilk ilham kaynağıdır. Bu şekilde, istemsiz bellek, Proust'a eserinin şeklini ve içeriğini, zamanı, bir sezgi olarak açıklar.⁹⁰

Álvaro'ya göre de Proust'ta geçmişin süregelmesine ve kişisel bir yaratım olarak kalmasına izin veren süreç, istemsiz bellektir. Bu tamamen Proust'a özgü kavramı oluştururken, net bir şekilde bir nöropsikiyatristin fikirlerinden farklı olmasına rağmen Freud'un yankılarıyla, yazarın Kelt mitolojisinden yola çıktığını gösterir. Bu sistem içinde, ölenlerin ruhları yok olmaz; daha ziyade başka bir varlıkta veya cansız bir nesnede kilitlenirler. Gizli kaldıkları sürece, sadece o nesne veya hapisle olan yakınlık onları ölümden kurtarabilir ve bir kez daha aramızda yaşamalarına izin verebilir.⁹¹ Proust'un bu kavramı Kelt mitolojisiyle ilişkilendirmesi, belleğin ve geçmişin kavramsal bir yorumunu oluşturur. Kelt mitolojisine göre, ölenlerin ruhları tamamen yok olmaz, fakat bir varlıkta veya nesnede kilitlenirler. Bu, Proust'un istemsiz bellek kavramıyla paralellik gösterir: Geçmişteki bir anı, bir nesne veya

⁸⁹ R. Rossetti, "Acordes e dissonâncias entre Bergson e Proust", 2009: s.88-89.

⁹⁰ A.g.m. s.84-85.

⁹¹ L. C. Álvaro, "Swann's way: Proust as a neurobiologist and neurologist", 2016: s.24.

deneyimle tetiklenene kadar bilincimizin derinliklerinde “kilitli” kalabilir. Bu nesne veya deneyimle karşılaştığımızda, o anı ölümden “kurtarılır” ve tekrar yaşamaya başlar. Bu, Proust’un “istemsiz belleğin” gücünü ve insan deneyiminin derinliklerine nasıl nüfuz edebileceğini anlamamıza yardımcı olan zarif bir metafordur. Geçmiş, sadece bilinçli bir çaba ile değil, aynı zamanda duygusal deneyimlerle de yeniden yaşanabilir. Bu, belleğin, deneyimin ve insan bilincinin karmaşıklığına dair derinlemesine bir anlayış sunar.

Kayıp zamanın yakalanması durumu en belirgin biçimde dizinin son serisi olan “Yakalanan Zaman”da sunulur. Guermantes Konağı’nı avlusundaki farklı yüksekliklerdeki kaldırım taşları, tabağa çarpan kaşığın sesi, peçetenin sertliği, borulardan akan suyun sesi, Georges Sand’ın *Tarla Çocuğu François* kitabı, kısaca karşılaştığı nesneler romanın anlatıcısını şimdiden alıp geçmişiyile buluşturur:

“...tabiat, harika bir yöntemle bir izlenimi -örneğin çatal ve çekiç sesini, hatta bir kitap adını vs.- hem geçmişe yansıtıp hayal gücümün hizmetine sunmuş hem şimdiki zamana yansıtıp duyularımın sesle, kumaşın temasıyla vs. gerçekten sarsılmasını sağlamış, böylece hayal gücümün rüyaları genellikle yoksun oldukları varoluş fikriyle birleşmiş ve bu hile sayesinde benliğim asla kavrayamadığı şeyi, işlenmemiş, saf hâldeki küçük zaman dilimini -kısacık bir an- yakalayabilmiş, ayırabilmiş, durdurabilmişti. Tabağa çarpan kaşıkla tekerleğe vuran çekiçten çıkan ortak sesi duyduğumda, Guermantes Konağı’nın avlusuyla San Marco Bazilikası’nın vaftiz bölmesindeki döşeme taşlarının yükseklik farkını ayaklarımın altında hissettiğimde vs. bir mutluluk ürpertisiyle içimde yeniden doğan benlik sadece nesnelerin özüyle beslenir, onunla var olur, ondan zevk alır. Şimdiki zamanı gözlerken, duyuları ona nesnelerin özünü sunamadığından, geçmişi düşünürken zihni bu geçmişi kuruttuğundan, geleceği beklerken de, şimdiki zamanın ve geçmişin kırıntılarıyla o geleceği oluşturan irade onlara yüklediği tam da insana özgü, faydacı amaca uygun olmayan her şeyi dışlayarak geçmişin ve şimdiki zamanın gerçekliğini yok ettiğinden, bu benlik durgunlaşır. Ama eskiden işitilmiş bir ses veya eskiden solunmuş bir koku, bir kez daha, hem şimdiki anda hem de geçmişte işitildiği veya koklandığı an, fiili olmadığı hâlde gerçek, soyut olmadığı hâlde zihinsel olan bu algılar sayesinde nesnelerin kalıcı ve genelde gizli olan özü derhal açığa çıkar ve bazen çok uzun müddet boyunca ölmüş gibi görünen, ama aslında yaşayan gerçek benliğimiz, kendisine sunulan bu ilahi besinle uyanır, canlanır. Zamanın kurallarından sıyrılmış olan bir dakika, kendisini hissetsin diye, zamanın kurallarından sıyrılmış insanı içimizde tekrar yaratır.”⁹²

“Yakalanan Zaman”ından alıntıladığımız bu metinde Proust, anıların ve duygusal izlenimlerin hayal gücünü canlandırıldığını ve şimdiki ânın duygusal deneyimine yoğun bir gerçeklik kattığını öne sürer. Gerçekliğin, duygusal algı ve hayal gücü arasındaki sürekli bir etkileşimle belirlendiğini belirtir. Bir çatalın çarpması veya bir çekiç sesi, bizim anılarımız ve algılarımız aracılığıyla belirli bir gerçeklik hissi yaratmaktadır. Bu deneyimler aynı zamanda, genellikle hayal gücümüzün rüyalarından yoksun olduğumuz “varoluş fikri”ni bize sunar.

⁹² M. Proust, *Kayıp Zamanın İzinde*, Cilt II, 2021: s.2957-2958.

Proust, gerçekliği, algıladığımız nesnelerin “özü” olarak tanımlamaktadır. Bu öz, duyuşsal algılar ve hayal gücü aracılığıyla açığa çıkarılır ve bu, belirli bir ânın değerini ve anlamını belirler. Bu anlam, geçmişteki bir deneyimi ve bugünkü deneyimi birleştiren bir köprü görevi görür. Geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek arasındaki bu bağlantılar, kişinin zamanın kurallarından sıyrılmış bir anlayışa ulaşmasını sağlar. Bu, Proust’un “yakalanan zaman” kavramının bir parçasıdır: geçmiş deneyimler ve anılar, bugünkü duyuşsal deneyimlerle birleşerek kişinin zaman algısını şekillendirir ve böylece geçmişi yeniden yaşatır.

Nesneler, mekân, zaman ve duygular, Proust’un gerçekliğini oluşturan şeylerdir. Ve bu içe dönük, içsel gerçeklik, sonra dışarıya yansıtılır, bu süreç sonunda kendi zihinsel gerçekliğini, benliğin zihinsel gerçekliğini, dış nesnelere aktarırken, bu zihinsel gerçeklik, bilinçdışı ve otomatik olarak kendisini arar.⁹³ Dolayısıyla Proust, gerçek benliği nesnelerin özü ile beslenen, ondan zevk alan ve onunla var olan bir varlık olarak tanımlar. Bu “gerçek benlik”, algılar ve anılar aracılığıyla uyanır ve canlanır. Bu süreç, kişinin gerçek benliğini ve hayatının anlamını anlama yolunda ilerlemesini sağlar.

Özetle, Proust bu metninde, anıların ve duyuşsal algıların, kişinin gerçekliği ve zamanı anlamasında önemli bir rol oynadığını savunur. Gerçekliğin, nesnelerin özü ile duyuşsal deneyimler ve hayal gücü arasındaki etkileşimden doğduğunu ve bu etkileşimin, kişinin “gerçek benliğini” uyandırdığını ve canlandığını öne sürmektedir.

Bu da Deleuze’ün, Proust’un arayışının yalnızca bir anımsama çabası, belleğin keşfinden ibaret olmadığı, aynı zamanda “gerçeği arayış” olduğu görüşünü destekler niteliktedir.⁹⁴ Öte yandan Deleuze’ün yorumları, orijinal metinlere tamamen sadık kalmaktan ziyade, kendi felsefi düşüncelerini geliştirmek için bu eserleri bir başlangıç noktası olarak kullanmış olmasıyla dikkat çeker. Bu nedenle, Deleuze’ün yorumlarını Bergson ve Proust’un orijinal düşünceleriyle birebir örtüştüğü şeklinde değerlendirmek zordur. Deleuze, Bergson ve Proust’un kavramlarını yorumlarken, bu kavramları kendi felsefi çerçevesine entegre etmiştir. Bu, Deleuze’ün orijinal metinlere sadık kaldığı anlamına gelmez, ancak onun bu metinlerle nasıl bir diyalog kurduğunu gösterir. Eleştirel bir perspektiften bakıldığında, Deleuze’ün yorumlarının “doğruluğu” ya da “geçerliliği” üzerine kesin bir yargıda bulunmak zordur. Bunun yerine, onun bu yorumları nasıl kullandığına ve bu yorumların onun kendi felsefi düşüncelerini nasıl şekillendirdiğine odaklanmak daha anlamlı olabilir. Sonuç olarak, Deleuze’ün Bergson ve Proust üzerine yorumları, kendi felsefi düşüncesini oluşturmada önemli bir rol oynamıştır. Ancak bu

⁹³ L. C. Álvaro, “Swann’s way: Proust as a neurobiologist and neurologist”, 2016: s.27.

⁹⁴ G. Deleuze, *Proust ve Göstergeler*, 2015: s.9.

yorumların, orijinal metinlerle ne kadar uyumlu olduğu konusunda kesin bir yargıya varmak için her iki perspektifi de gerçek ve yorum olmak üzere dikkate almak gerekmektedir.

Marcel Proust'un eserinde zaman, bellek ve rüya kavramları merkezi bir konuma sahiptir. Eserde belleğin, özellikle de istemsiz belleğin, geçmişle olan ilişkimizi ve geçmişin şimdiki zamanımız üzerindeki etkisini ele alır. Proust için, geçmişte yaşanan anlar, şimdiki zamanda, genellikle bir nesne ya da bir duyu uyarımıyla tetiklenen anılar aracılığıyla yeniden yaşanabilir. Proust, bir izlenimin tam olarak anlaşılabilmesi için geçmişe başvurma'nın neden gerektiğini sorgular. Bir izlenim veya deneyim, anı ya da duygusal bir bağlantı olmaksızın tam olarak kavranamaz. Rüya, bellek kadar güçlü bir araç olup, Proust'un gerçekliği yorumlama biçimine derinlemesine etki eder. Rüyalar, zamanın esnekliğini ve gerçekliğin subjektif doğasını vurgularlar. Proust'a göre, gerçek bir sanat eserinin doğasını anlamak için sadece zekânın aydınlığında değil, aynı zamanda bilinçaltının karanlığında da araştırma yapmak gerekmektedir. Sanatın amacı, yüzeyde olanın ötesine geçmek, derinlerde gizli olan gerçeği keşfetmektir. Proust, rüyaların zamanla oynayışının, zamanın lineer olmayan doğasını ve rüyanın zamanla olan ilişkisini vurgulayan bir araç olarak nasıl kullanılabileceğini belirtmektedir. Rüya, tesadüfen yaşanan anılarını uyandıran olayların (madlen keki, taş döşeli yol, peçete) yanında, Proust'a romanını oluşturan gerçeği ve izlenimleri açıklayabilir niteliktedir. Ve bu izlenimler sadece sanat aracılığıyla anlam kazanabilir, iletilip sonsuzlaştırılabilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BERGSON VE PROUST'UN ZAMAN VE BELLEK ANLAYIŞLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

4.1. Bergson ve Proust'un Zaman ve Bellek Anlayışlarının Karşılaştırılması:

Bergson'un zaman anlayışı, “süre” (durée) adını verdiği içsel zaman kavramına dayanır. Bergson için zaman, dışsal ve objektif bir şey değil, içsel bir deneyim ve bilincin akışıdır. Süre, durmaksızın değişen, bölünmez ve ölçülemez bir süreklilik ifade eder. Bu nedenle Bergson, geleneksel bilimin saat zamanına (chronos) karşı çıkar. Saat zamanı, sürekli ve akıcı zamanın parçalara ayrılmasını temsil eder, bu da Bergson'un zaman anlayışına aykırıdır: “Ne kadar kısa olursa olsun, iki ânı birbirinden ayıran süre ve bunları birbirine bağlayan bellek arasında ayırım yapmak imkânsızdır, zira süre özsel olarak olanın içinde artık olmayanın sürekliliğidir. İşte gerçek zaman, yani algılanan ve yaşanan zaman budur.”⁹⁵

Bergson gibi Heidegger de zamanın deneyimsel bir boyutu olduğunu vurgular. Bergson, zamanın içsel bir deneyim olduğunu savunurken, Heidegger, varoluşun zamanla olan ilişkisi üzerinden bu deneyimi derinleştirir. Bergson'un sürenin bölünmezliği kavramı, Heidegger'in zamanın bir bütün olarak anlaşılması gerektiği fikriyle örtüşmektedir. Heidegger, zamanı varoluşun temel bir boyutu olarak ele alır. Bu, Bergson'un sürenin varlıkların gerçekliğine ilişkin temel bir yön olduğu fikriyle paralellik taşır. Hem Bergson hem de Heidegger, zamanın geleneksel kavramsallaştırılmasına eleştirel bir yaklaşım sergilerler. Bergson, saat zamanına; Heidegger ise halkın zaman anlayışına (özellikle teknolojik zaman anlayışına) karşı çıkar. Ancak, bu benzerliklere rağmen, Bergson ve Heidegger'in zaman hakkındaki yaklaşımları farklı felsefî çerçevelerden kaynaklanmaktadır ve her biri kendi bağlamında anlaşılmalıdır. Heidegger'in zaman anlayışı, varoluşun ontolojik sorgulanmasıyla derinden bağlantılıdır, Bergson ise zamanın doğrudan deneyimlenen, akıcı doğasına odaklanır.

Bergson'un düşüncesinin merkezi teması ve Proust'un eserinin konusu arasında temel bir uyum vardır: Süreklilik. Proust süreklilikten bahseder: “yaşamın sürekliliği”, “zamanın sürekliliği”, “hâtıraların sürekliliği”, “süreklilik dönemi”; ve eserinde tipik olarak Bergson'a özgü birçok ifade bulabiliriz, ama süreklilik en önemlisidir. Bergson için süreklilik, gerçekliğin ta kendisidir. Gerçek, Bergson'a göre akıştır, geçişin sürekliliğidir, değişimin kendisidir. Bu değişim bölünmezdir ve hatta özsel bir niteliğe sahiptir. Mevcut olan, sürekli bir değişimin - kendisiyle uyumlu bir süreklilikte uzamaya devam eden bir değişimin- ilerlemesidir. Bu

⁹⁵ H. Bergson, *Süre ve Eşzamanlılık*, 2021: s.64-65.

anlamda, gerçeklik hem Bergson hem de Proust için zaman olarak anlaşılır, çünkü zaman temelde sürer.⁹⁶ Geçmiş, şimdi ve gelecek akış hâlinde.

Proust zamanı, belleğin ve anıların perspektifinden ele alır. *Kayıp Zamanın İzinde* adlı roman serisinde, zamanın geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek arasındaki karmaşık etkileşimini ve belleğin zamanı nasıl şekillendirdiğini görebiliriz. Proust'un zaman kavramı, "alışkanlığın zamanı" ve "gerçek zaman" olmak üzere iki yönü vurgular. Alışkanlığın zamanı, günlük yaşantımızın rutini ve monotonluğunu yansıtır. Yani, zamanı sürekli ilerleyen, belirli bir düzen ve düzenlilik içinde işleyen bir şey olarak görür. Diğer taraftan, gerçek zaman, geçmiş hatırlama ve anıların canlanması ile ilgilidir. Anılar, geçmiş bugüne getirir ve böylece zamanı yeniden yaşamamızı sağlar. Bu, Proust'un "anıların yeniden canlanması" olarak adlandırdığı süreçtir.

Bergson'un felsefesi, özellikle iç gerçekliği incelediği ve zamanla ilgilenmeye başladığı bir dönemde Proust'un edebi yönelimlerini etkilemiştir. Proust, karakterlerine Bergson'un heterojenlik ve evrimsel süreklilik hakkındaki fikirlerini yerleştirir. Bu karakterler sürekli değişen bir atmosferde hareket eder. Proust, zamanın ne olduğu konusunu ifade etmekte zorlanmıştır ve zamanı, çoğunlukla uzamsal bir bağlamda kullanır. "Süre" terimi, tipik olarak Bergson'a özgüdür, bununla beraber Proust, "zaman" sözcüğünü daha sık tercih eder. Bergson'un zamanın akışı üzerine fikirleri, Proust'un "Yakalanan Zaman" eserinde sezgisel olarak bulunabilir. Proust'un zaman ifadeleri genellikle uzamsal imgelerle doludur ve bu ifadeler Bergson'un zaman kavramlarına dönüşebilmektedir. Proust, zamanın farklı bölümlerinin birbirini dışladığını belirtir, bu Bergson'un gerçek zaman hakkında söylediğinin zıddıdır. Hikâyelerinde zamanı, statik konturlar ve ayrımlarla ifade eder. Gerçekte bir kesintisizlik arayışında olan Proust, zamanı ve süreyi anlatırken hareketli derinlik ile hareketsiz yüzey arasında bir denge kurmaya çalışır. Proust ve Bergson arasında benzerlikler olmasına rağmen, Proust'un zaman kavramını ifade etme biçimi kendi özgün yorumuyla şekillenir.⁹⁷

Bununla beraber Bergson ve Proust'un zaman anlayışları arasında, zamanın subjektif ve deneyimsel bir boyutunu vurgulayan bir benzerlik bulunur. Ancak Proust'un zaman kavramı daha çok kişinin içinde yaşadığı duygusal ve anısal deneyimlere odaklanırken, Bergson daha genel bir zaman kavramı üzerinde durur. Ayrıca, Bergson'un zaman anlayışı, zamanın akışını, değişimini ve sürekli gelişimini vurgularken, Proust daha çok anıların ve geçmişin şimdiki zamana olan etkisine odaklanır. Yani, her ne kadar Bergson ve Proust, zamanın subjektif ve deneyimsel bir boyutunu vurgulasalar da, kendi yaklaşımları ve vurguladıkları yönler açısından

⁹⁶ R. Rossetti, "Acordes e dissonâncias entre Bergson e Proust", 2009: s.90.

⁹⁷ A.g.m. s.82.

farklılıklar gösterirler. Bergson, zamanın sürekli, akıcı ve değişen doğasına odaklanırken, Proust, zamanı anılar ve bellek aracılığıyla yaşanan bir deneyim olarak ele alır. Dolayısıyla, Proust'un zaman anlayışı, Bergson'un zaman anlayışından daha çok bireyin duygusal ve anısal deneyimlerine odaklanmıştır. Bununla beraber Proust geçmişin şimdide yaratıldığını savunurken, Bergson için geçmiş, şimdiyle bir arada var olur, onun yaratılmaya ihtiyacı yoktur. Ters duran koni metaforu Bergson'un zaman algısının en belirgin göstergesidir.

Bergson ve Proust'un bellek anlayışları da, tıpkı zaman anlayışları gibi, hem benzerlikler hem de önemli farklılıklar taşır. Bergson, *Madde ve Bellek* adlı eserinde belleği iki bileşene ayırır: 'saf (katışıksız) bellek' ve 'mekanik bellek'. Mekanik bellek, tekrarlanan eylemler ve alışkanlıklarla ilgilidir ve genellikle bilincin dışında yer alır. Öte yandan, saf bellek, geçmiş deneyimlerin canlı hâtıralarını barındırır ve bilinçli düşünme ve hayal gücü ile ilişkilidir. Bergson'a göre, mekanik bellek ve saf bellek genellikle birbirine karışır ve bu karışım bizim deneyimlerimizi ve eylemlerimizi şekillendirir. Bergson'un bellek teorisi, belleği zamanla iç içe gören bir yapıdadır: bellek, geçmiş sürekli bir 'şimdi'ye taşıyan araçtır. "Mevcut bir nesnenin tanınması, nesneden kaynaklanıyorsa hareketlerle, öznenen kaynaklanıyorsa tasarımlarla olur"⁹⁸ ifadesi şu anlama gelmektedir: Eğer bir nesne mevcut şartlarda ve eylemin içerisinde tanınıyorsa, bu tanıma nesnenin kendisinden kaynaklanmaktadır. Yani, mevcut nesne geçmiş anıların hatırlanmasını tetikleyen bir düzenek olarak hareket eder. Bu noktada, alışkanlıkların baskın olduğu bellek mekanizması devreye girer. Ancak, nesnenin tanınması eğer öznenen, yani kişinin kendi algılamasından kaynaklanıyorsa, bu tanıma insanın zihnindeki belirli kavramlarla gerçekleşir. Yani, burada, özgün bilinç devreye girer ve mevcut nesneden bağımsız olarak, insan zihnini belirli anılar ve kavramlar yönünde yönlendirir. Bu durumda, başvuru bellek, saf bellektir.⁹⁹ Bu nedenle, *Kayıp Zamanın İzinde*'nin başkahramanı Marcel, yaşadığı deneyimin mevcut nesneden mi, yoksa kendi belleğinden mi kaynaklandığını ayırt etmek amacıyla, olayın tekrar yaşanmasına başvurur (çayı tekrar tekrar içer). Kendisinden, yani kendi iç dünyasından kaynaklandığını anladığında ise, yaşadığı deneyimin kökenlerini bulmak üzere içsel bir araştırmaya girişir.¹⁰⁰

Hem Bergson hem de Proust, belleğin istem dışı yönüne vurgu yaparlar. Bergson için istem dışı bellek, geçmiş şu ânın içinde canlandıran bir güce sahiptir. Proust'un romanında, Marcel'in madleni çayda ıslatarak yaşadığı deneyim tam da bu istem dışı belleğin canlanmasına

⁹⁸ H. Bergson, *Madde ve Bellek*, 2015: s.59.

⁹⁹ Ş. Havuz, "Marcel Proust'tan Ahmet Hamdi Tanpınar'a Bellek Yansımaları: *Swann'ların Tarafı*'ndan *Huzur*'a Yolculuk", 2019: s.5.

¹⁰⁰ A.g.m. s.32.

örnektir. Bergson'un süre kavramı, zamanın bölünmez, akıcı ve içsel bir deneyim olarak anlaşılmasıdır. Proust'un eserinde, Marcel'in geçmişi şimdiyle özdeşleştirilmesi ve onu deneyimlemesi, bu sürenin bir yansımasıdır. Hem Bergson hem de Proust, belleğin bizi geçmiş anlara geri götürebileceği ve bu anların şimdi ve burada tekrar yaşanabileceği fikrini kabul ederler. Bergson, bellek ve zaman hakkında felsefi bir çerçeve sunar, oysa Proust bu kavramları edebi bir bağlamda işler. Proust'un yaklaşımı, duygusal ve estetik bir deneyime odaklanırken, Bergson daha soyut ve kavramsal bir perspektif sunar. Proust, detaylara dikkatle eğilerek, karakterlerinin iç dünyalarını ve duygusal deneyimlerini derinlemesine inceler. Bergson'un ise genellikle daha geniş bir perspektiften yaklaştığı söylenebilir.

Sonuç olarak, Bergson ve Proust'un bellek anlayışları arasında benzerlikler bulunmasına rağmen, yaklaşımları farklıdır. Bergson, belleği daha çok psikolojik ve felsefi perspektiften incelerken, Proust -kendi içinde belirli bir felsefe barındırmakla birlikte- edebi bir perspektiften bakar. Bergson'un bellek anlayışı, belleği zamanla derinden bağlantılı olan bir fenomen olarak görürken, Proust'un anlayışı, anıların ve geçmişin canlılığına ve deneyimlerimizi nasıl şekillendirdiğine odaklanır. Romanında, anıların ve geçmişin yeniden yaşanmasını merkeze alır. Proust'un bellek anlayışı, özellikle 'yeniden yaşanan zaman' kavramı üzerine kuruludur. Ona göre bellek genellikle bilincin kontrolü dışında işler ve beklenmedik bir deneyim ya da bir nesne anıları uyandırabilir. Bu anılar, geçmişi canlı ve detaylı bir şekilde yeniden yaşatır. Proust'un bellek anlayışı, anıların zaman üzerindeki etkisini ve geçmişin bugünkü deneyimlerimizi nasıl şekillendirdiğini vurgular.

Proust, "geçmiş uçucu değildir, olduğu yerde durur"¹⁰¹ diyerek Bergson'un geçmişin korunduğu görüşüne katılmaktadır. Ancak bir diğer taraftan ona göre hatırlanmadıktan sonra geçmişin ve anıların anlamı yoktur. Proust'un eserinde geçen: "M. Bergson, onları hatırlama yeteneğine sahip olmasak da, hâtıralarımızın hepsine sahip olduğumuzu söylemiş. Hatırlama yeteneğine sahip olmasak da. Peki ama, hatırlanmayan bir hâtıra nedir ki?"¹⁰² ifadesi onun Bergson'un bellek teorisini kabul ettiğini, ancak ona bir miktar şüpheyile yaklaştığını göstermektedir.

Bergson, belleğimizde, şu an aktif olarak hatırlamadığımız birçok anı olduğuna inanmaktadır. Bu anılar, belirli bir uyaran veya deneyimle canlanabilir niteliktedir. Örneğin, bir şarkıyı dinlediğinizde, birdenbire çocukluğunuzdan bir anıyı hatırlayabilirsiniz. Bergson'a göre bu anı, şarkıyı duymadan önce de belleğinizdeydi, ama aktif olarak onu hatırlamıyordunuz.

¹⁰¹ M. Proust, *Kayıp Zamanın İzinde*, Cilt I, 2021: s.1371.

¹⁰² M. Proust, *Kayıp Zamanın İzinde*, Cilt II, 2021: s.1938.

Proust'un sözü ise bu fikri sorgular: Eğer bir anıyı aktif olarak hatırlamıyorsak, o anı gerçekten var mıdır? Proust için anının değeri, onun bilinçli olarak deneyimlenebilme gücünde yatar. Eğer bir anıyı hatırlayamıyorsak, onun bizde bir değeri veya anlamı olabilir mi? Bu, belleğin doğası ve nasıl çalıştığına dair derinlemesine bir sorundur. Bergson ve Proust bu soruna farklı perspektiflerden yaklaşırlar, ancak her ikisi de belleği insan deneyiminin temel bir parçası olarak görürler. Proust'un *Kayıp Zamanın İzinde* adlı eseri, bellek, zaman ve geçmişle olan ilişkimiz hakkında derinlemesine bir keşiftir ve onun bu konudaki düşünce sürecini yansıtır.

Bergson, belleği bir 'saklama kutusu' olarak değil, bir 'yeniden yaşama' süreci olarak görür. Bergson'a göre, geçmiş deneyimler tamamen yok olmaz, bunlar zihnimizde saklanır ve gerekli olduğunda yeniden canlandırılır. Yani, Bergson'a göre, hatırlama yeteneğimiz olsa da olmasa da tüm hâtıralarımızı taşıyırız. Ancak bu hâtıraların tamamını hatırlayabilecek veya onlara erişebilecek yeteneğimiz her zaman olmayabilir.

"Peki ama, hatırlanmayan bir hâtıra nedir ki?" sorusu, belleğin bilinçdışı ve bilinçli yönleri arasındaki gerilimi ifade eder. Yani, bir hâtıra bilincimizden çıktığında ne olur? Proust'a göre, bu 'unutulmuş' hâtıralar hâlâ zihnimizde mevcuttur ve belli bir uyararla tekrar canlandırılabilir ve yeniden yaşanabilir.

Dolayısıyla, Bergson'un görüşüne göre, bir hâtıranın hatırlanmaması, onun var olmadığı anlamına gelmez. O hâtıra hâlâ mevcuttur ve kişinin kimliğini ve algısını şekillendirebilir. Proust'a göre de hâtıralar kaybolmaz fakat etkileri ancak tesadüf eseri bir nesneyle karşılaşp uyandırılmalarıyla mümkündür ve ancak bu şekilde anlam kazanırlar.

Proust'un zaman içinde kaybettiği, aradığı ve yeniden keşfettiği "şey", Bergson tarafından Bellek veya Süre olarak tanımlanmıştır. Romanın (yazarla aynı ismi taşıyan) anlatıcısı Marcel, hikâyesinin süresince bir 'ben' olarak, kendi bütünlüğünü arar. Marcel'in istem dışı bellek anları aracılığıyla geçmişi ve şimdiyi birleştirdiği gözlemlenir. Bu anılar, Marcel'in özdeşliğinin derinlemesine bir keşfidir. Tüm bilinç durumlarının dağıldığını ve çözüldüğünü fark eden 'ben', zaman içinde iki tür bellek olduğunun farkına varır; istemli bellek ve istemli olmayan bellek. "Şimdi" kelimesinin işaret ettiği gibi, başlangıç ve bitiş noktaları, istemli olmayan bellek sürecinde tesadüfen bir araya gelir ve duyuşsal uyum, zaman farkını yok eder. Proust'un romanı, yaşamı yeniden yazmanın bir yansımasıdır. Gerçeklik, bellekte değil, dış dünyanın gerçekliğinde bulunur, ancak geçmiş anların güzelliklerini yeniden tecrübe etmemizi sağlayan da bellektir.¹⁰³

Bergson için kişisel özdeşlik, sürekli değişen bir süre (durée) içinde yaşanan içsel deneyimlerle belirlenir. Bizler, dışsal zamanın ötesinde, sürekli değişen ve bölünmez bir

¹⁰³ A. Eziler Kıran, "Marcel Proust ve Zamanın Sonsuzluğunda Sanat", 1997: s.103-104.

süreklilik içinde var oluruz. Bu süreklilik, özdeşliğimizin temelini oluşturur. Bergson, belleğin kişisel özdeşliğimizin korunmasında kritik bir rol oynadığına inanır, ona göre benlik de ancak bu kişisel özdeşlik sayesinde var olur. Geçmiş deneyimlerimizin hâtıraları, şimdiki benliğimizle sürekli bir bağlantı kurar. Bergson, kişisel özdeşliğin sürekli bir değişim ve evrim sürecinde olduğunu kabul eder. Biz sürekli değişiyoruz, ancak bu değişiklikler sürekliliğimizi ve özdeşliğimizi oluşturan süre içinde gerçekleşiyor. Proust da, karakterlerinin zamanla nasıl değiştiğini detaylı bir şekilde inceler. Ancak bu değişiklikler, karakterlerin özdeşliklerini kaybetmelerine neden olmaz; bunun yerine, geçmiş ve şimdiki zaman arasında bir köprü oluşturarak onların özdeşliklerini daha da pekiştirir. Proust, duysal deneyimlerin kişisel özdeşlikte önemli bir rol oynadığına inanır. Madlen örneği, bir tat deneyiminin nasıl derin bir anıları ve özdeşlik duygularını tetikleyebileceğini gösterir. Hem Bergson hem de Proust, kişisel özdeşliğin sürekli bir değişim içinde olmasına rağmen belli bir süreklilik arz ettiğini kabul ederler. Her iki düşünür de, belleğin ve zamanın, bu sürekliliği ve değişimi nasıl etkilediğine dair kendi özgün perspektiflerini sunarlar.

Proust için bellek, bir bireyin kendini sürekli olarak görmesini sağlayan bir araç olduğunda, onun doğruluğunu garanti etmek zorlaşır. Hatırlamak, geçmişini yeniden yorumlama sürecidir; burada her şey tam olarak olduğu gibi kalmaz. Her tekrar, kendini bir değişimle belirtir. Bir olayın bir yerden başka bir yere taşınması değişimle sonuçlanır, bu yüzden geçmiş kendini yeniden yaratmak zorundadır. Bellek, zamanı kullanarak anıları yeniden oluşturur, bu yeniden oluşturulan anılarda, kişinin hatırladığı şeyler genellikle şimdiki algısına göre seçilmiş olanlardır. Dolayısıyla, bir hatırlama şekli aynı zamanda bir unutma şekli olabilir, bir görme biçimi aynı zamanda bir görme biçimi olmayabilir. Bellek sadece bir kayıt yöntemi değil, bilgiyi kodlama, depolama ve stratejik bir şekilde geri çağırma sürecidir. Bu süreçte, sadece bireyin bilinçli olarak kodladığı şeyler değil, aynı zamanda bilinçsizce zihnine kaydedilenler de ortaya çıkar -bu da istemsiz bellek olarak adlandırılır. İnsanlar belirli bir zamanın olaylarını ve duysal durumlarını hatırlarken, mevcut kimliklerine ve durumlarına tehdit oluşturmayacak deneyimleri ararlar. Bellek, bunun tersine bir kayda rastlarsa, mevcut durumuna uygun hâle getirmek için bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde değişiklik yapabilir.¹⁰⁴

Sigmund Freud'un psikanaliz teorisinde de, bastırma ve bilinç dışı temel kavramlardır. Bu kavramlar, bellek ve anımsama ile doğrudan ilişkilidir. Freud'a göre zihnimizin büyük bir kısmı bilinç dışıdır, yani bu kısmın içeriği bize doğrudan erişilemez veya bilinmez. Bilinç dışı, bastırılmış duyguları, arzuları, düşünceleri ve anıları içerir. Bu bilinç dışı materyalin, bireyin

¹⁰⁴ F. Ş. Güngör, "Marcel Proust'un Kayıp Zamanın İzinde Adlı Romanında Belleğin Kurgulayıcı Rolü Üzerine Bir Değerlendirme", 2015: s.63.

davranışını ve duygularını etkileyebileceğine inanılır, ancak birey bunun farkında değildir. Bastırma, Freud'un teorisinde, bireyin kabul edilemez veya tehditkâr olarak gördüğü bilgileri bilinçten uzaklaştırma mekanizmasıdır. Bu bilgiler genellikle bilinç dışına atılır ve orada kalır. Bastırma, bir anının veya düşüncenin bilinçli olarak hatırlanmasını engeller, ancak bu anı veya düşünce zihinde hâlâ mevcuttur ve bireyin davranışlarını ve duygusal tepkilerini etkileyebilir. Freud'a göre, bazı anılar bilinç dışına bastırılır çünkü onlarla ilişkilendirilen duygular çok güçlüdür veya kabul edilemezdir. Bununla birlikte, bu bastırılmış anılar, belirli tetikleyicilerle bilinçli zihne geri dönebilir. Anımsama süreci, özellikle Freud'un psikoanalitik terapisinde, bastırılmış anıların ve duyguların ortaya çıkarılması için kullanılan bir yöntemdir. Transferans, bireyin geçmişte yaşadığı deneyimlerin duygusal enerjisinin şimdiki bir kişi veya duruma aktarılmasıdır. Bu, genellikle bilinç dışı bastırılmış anıların ve duyguların bir sonucudur. Örneğin, bir kişi, geçmişte yaşadığı bir travmayı şu anki bir ilişkisine transfer edebilir. Sonuç olarak, Freud'un bastırma ve bilinç dışı kavramları, bellek ve anımsamanın çalışma şeklini derinden etkiler. Bastırılmış anılar ve duygular, bir bireyin davranışlarını, düşüncelerini ve tepkilerini bilinç dışı bir şekilde etkileyebilir.

Proust'un otomatik bellek ve bilinçli veya entelektüel belleğe olan atıfları, onun çağdaşı olan Freud tarafından etkilendiği yorumuna yol açabilir. İstemli ve istemsiz bellek terimleri, bilinçli ve bilinçaltı zihin kavramlarını, ve bilinçaltı zihni oluşturan unsurların etkisini çağırıştır. Ancak, derinlemesine bir analiz, Proust'un fikirlerinin, Freud'un zihin ve davranışın, bireysel veya sosyal olsun, ayrılmaz bir parçası olarak gördüğü dürtülerle hiçbir ilgisi olmadığını gösterir. Aksine, Proust, dürtülerin eylemlerimizin sonuçları üzerinde çok az etkisi olduğuna inanmıştır. Proust'un aşkın olarak gördüğü eylemlerde belirleyici faktör, ahlâkî yükümlülüklerle uyum, arkadaşlara sadâkat gösterme veya bir projeyi tamamlama gibi, edinilmiş alışkanlıklardır, yani yaygın bellek ve bu belleğin gerçekliği, davranışı ve sonuçlarını belirler.¹⁰⁵

Bergson dış dünyadan gelen bir uyarıcının (dışsal algı) bireyde bir harekete veya reaksiyona neden olduğunu belirtmektedir. Ancak bu hareket sadece anlık bir tepki değildir, aynı zamanda kişinin önceki deneyimleri ve anılarıyla da şekillenmektedir. Bir şeyi algıladığımızda, bellek otomatik olarak bu algıyla ilişkilendirilmiş eski anıları ve imgeleri çağırır. Bu, algının sadece anlık bir duyusal veri toplama işlemi olmadığını, aynı zamanda geçmiş deneyimlerle de şekillendiğini gösterir. Bellekteki anılar ve imgeler, algıyı zenginleştirir. Ancak bu süreçte, şu an algılananın hangi kısmının gerçek zamanlı ve hangi kısmının geçmişten geldiği belirsizleşebilir. Eğer bellekteki anılar ve imgeler, algılanan şeyin

¹⁰⁵ L. C. Álvaro, "Swann's way: Proust as a neurobiologist and neurologist", 2016: s.32.

tüm detaylarını sağlamıyorsa, belleğin daha derin ve uzak bölgelerine başvurulabilir. Bu, belleğin algının zenginleştirilmesinde sınırsız bir potansiyele sahip olduğunu gösterir. Algı ve bellek arasındaki bu etkileşim, sürekli bir sentez gerektirir. Yani birey, dış dünyadan gelen bilgileri ve bellekteki anıları birleştirerek kendi gerçekliğini yaratır. Bellekteki imgeler sadece algıyı tamamlamakla kalmaz, aynı zamanda algının kaynağına da dönüşebilir. Bu imgeler, algının beslendiği ve güçlendiği ana kaynaktır. Bergson'un vurguladığı tema, algılarımızın ve anılarımızın o kadar iç içe geçtiğidir ki, hangisinin anı hangisinin algı olduğunu ayırt etmek zorlaşır.

“Eğer dışsal algı bizde, ana hatları çizilen hareketlere yol açarsa, belleğimiz, burada toplanan ve hareketlerimizin ana hatlarını çizmiş olduğu eski imgeleri almış algıya yönelir. Böylece mevcut algıyı yeniden yaratır, daha doğrusu ya ona kendi imgesini geri döndürerek, ya da aynı türden birkaç imge-anıyı göndererek bu algıyı iki misline çıkarır. Eğer akılda kalan ya da yeniden hatırlanan imge, algılanan imgenin tüm ayrıntılarını kapsamayı başaramazsa, belleğin en derin ve en uzak bölgelerine bir çağrı yapılır; ta ki bilinen diğer ayrıntılar bilinmeyene gelip yansıyana dek bu sürer. Bu işlem sonsuza dek devam edebilir, bellek algıyı güçlendirebilir ve zenginleştirebilir, algı da giderek daha fazla gelişerek, artan sayıda tamamlayıcı anıyı kendine çeker...Bununla beraber, algıya dair imgemizi algıya yansıtmak için, onu yeniden üretebilmemiz, yani bir sentez çabasıyla yeniden oluşturmamız gerekir...İmgeler algıyı karşılamaya yönelirler ve algının tözünden beslenirler, algıyla birlikte dışsallaşabilecek kadar yeterli güç ve yaşam edinirler...Güncel algımızı yorumlamaya müsait her imge-anı buraya öyle rahatlıkla sızar ki, neyin algı neyin anı olduğunu ayırt edemeyiz.”¹⁰⁶

Sonuç olarak algı, sadece anlık duyuşsal bir deneyim değil, aynı zamanda bireyin geçmişiyse, anlarıyla ve deneyimleriyle derinlemesine etkileşim içindedir. Bu, bireyin gerçekliğinin sürekli bir yapılandırma ve yeniden yapılandırma süreci içinde olduğunu gösterir.

Proust'ta tamamen tesadüfi olarak bir nesneyle karşılaşır ve anıyı bu şekilde anımsar ve yaşarız. Eserinin “Yakalanan Zaman” kitabında romanın anlatıcısının Paris'teyken bastığı farklı yükseklikteki kaldırım taşlarının Venedik'i, yediği madlenin tadının Combray'yi, dokunduğu peçetenin sertliğinin Balbec'i anımsatması buna örnektir. Bu sayede anlatıcı kaybettiği zamanı yakalar, geçmiş yaşantısındaki mutluluğu yeniden yaşar ve büyük bir yaşama arzusu duyar, ölüm korkusundan uzaklaşır.¹⁰⁷ Tesadüfi karşılaşmaların dışında geçmiş anımsamaya çalışmaksa anlamsızdır. Bununla beraber Proust'a göre gerçeklik ancak hafızada biçimlenebilir.¹⁰⁸ Bu durumda gerçekliği yakalayabilmemiz için tesadüflere ihtiyacımız vardır. Ölmeden önce bu tesadüfleri yaşamamızsa şansımıza bağlıdır.

¹⁰⁶ H. Bergson, *Madde ve Bellek*, 2015: s.77.

¹⁰⁷ M. Proust, *Kayıp Zamanın İzinde*, Cilt II, 2021: s.2957-2958.

¹⁰⁸ M. Proust, *Kayıp Zamanın İzinde*, Cilt I, 2021: s.187.

Oysa Bergson'da ipler bizim elimizdedir, algıyı da anımsamayı da yöneten bizizdir ve ölüm anında dahi anılarımız kaybolmaz. Proust ve Bergson düalist bakış açılarıyla birbirlerine benzerler: her ikisi de özne ve bedeni ayırırlar ve geçmişin kendi içinde varlığını koruduğu noktada hemfikirdirler. Ancak Proust, bedenin yok oluşuyla birlikte anıların anlamının da kaybolacağı yönündeki inancıyla Bergson'dan ayrılmaktadır. Bergson'a göre anılar beyinde depolanmadığından herhangi bir beyin lezyonuyla ya da bedenin ölümünün gerçekleşmesiyle ortadan kalkmazlar ve her daim anlamlıdır. Bergson'un düşünce sistemine göre anı, gerçeklik ve bilincin çalışma şekli arasında derin bir ilişki vardır. Bergson'a göre, anılarımız sadece bizi değil, aynı zamanda gerçekliğimizi de oluşturur. Yani anı, gerçekliğimizin temel bir parçasıdır. Bergson'a göre beden, ruhun aksiyonlarını gerçekleştiren bir araçtır. Beden, çevresiyle etkileşimde bulunan ve çevresine tepki veren bir organ olarak işlev görürken, ruh (veya bilinç), bu etkileşimleri değerlendirir, yorumlar ve belleğe alır. Bergson için anı, sadece bilişsel bir süreç değil, aynı zamanda derinlemesine ruhsal veya tinsel bir deneyimdir. Saf bellek, bireyin tüm geçmiş deneyimlerini saklar ve bu deneyimler, bireyin kimliğini ve kişiliğini oluştururlar. Bu anlamda anı, tinsel ya da ruhsal bir gerçeklik taşır çünkü anılar, bireyin kimliğini ve varoluşunu oluşturan özgün deneyimlerdir. Buradan şu sonuç çıkartılabilir ki; Bergson'un felsefesinde bir enerji, canlılık ve olumluluk hissi vardır. Bergson, geliştirdiği "élan vital" kavramı ile canlılığın, yaşamın ve evrimin itici gücüne işaret eder. Onun için yaşam, sürekli bir dönüşüm ve değişim sürecidir. Bu perspektifte Bergson, yaşama olumlu bir şekilde yaklaşan ve yaşamın zenginliklerini kutsayan bir filozof olarak görülebilir. Proust'un *Kayıp Zamanın İzinde* eserinde ise, anılar, özlem, tükeniş, geçmişle hesaplaşma ve zamanın yıkıcılığı gibi temalar ön plana çıkmaktadır. Proust'un eserinde zamanın geçiciliği, insanların değişkenliği ve anıların kaybolma tehlikesi hakkında derinlemesine düşündüğü görülür. O, bireyin iç dünyasının karmaşıklığına, duygusal zenginliğine ve aynı zamanda acılarına ve kırılganlıklarına dikkat çeker. Dolayısıyla Bergson'un iyimser ve yaşama dönük, Proust'una daha karamsar ve tükenişe, yok oluşa dönük bir düşünür olduğu sonucunu çıkarırsak bu yanlış olmayacaktır. Nitekim Rosseti'nin yorumuna göre, Deleuze, ironik bir şekilde, Proust'un, değişimi Bergson'un süresi olarak algılamadığı, ama bir düşüş, adeta mezarlığa doğru koşu olarak algıladığını belirtir.¹⁰⁹

Proust'un eserlerinde karamsarlık ve melankoli öne çıkan temalardır. Ancak, bu karamsarlık karşısında parlayan bir istisna vardır: Sanat. Proust için sanat, insanın, yaşamın geçiciliği karşısındaki direnişi, geçmişini yeniden yaşama ve yaşama anlam katma aracıdır. Ona göre bir madlen kekinin bir fincan çayla birleştiği an, geçmişin aniden ve yoğun bir şekilde geri

¹⁰⁹ R. Rossetti, "Acordes e dissonâncias entre Bergson e Proust", 2009: s.81.

dönüşünün tetikleyicisidir. Sanat eserleri de benzer bir şekilde bize geçmiş deneyimleri ve duyguları hatırlatabilir. Proust, zamanın yıkıcılığına karşı sanatın yeniden yaratma gücüne vurgu yapar. Sanatçı, yaşadığı deneyimleri eserine dönüştürerek ebedileştirir. Sanat, Proust’a göre bireysel deneyimleri evrenselleştiren bir araçtır. Sanatçının kişisel duyguları ve anıları, eser aracılığıyla okuyucu veya izleyici tarafından evrensel bir deneyime dönüşebilir. Proust’a göre sanat, yüzeydeki gerçekleri aşarak derinlerde yatan evrensel gerçeklere ulaşabilir. Onun karamsarlığı, yaşamın geçiciliği ve anlamsızlığına dair bir refleksiyondur. Ancak sanat, bu anlamsızlığa bir cevap sunar. Sanat aracılığıyla insan, yaşamına ve deneyimlerine anlam katabilir. Proust’un eserlerinde sanat, geçmişi yeniden keşfetme, deneyimleri evrenselleştirme ve yaşamın geçiciliğine karşı bir direnç olarak öne çıkar. Dolayısıyla Proust sanata büyük önem atfeder; ona göre örneğin; bir (ressam) Elstir’in, bir (besteci) Vinteuil’ün eserleri sayesinde daha yüce, saf ve gerçek hisler yaşarız ve bu hisler manevi gerçeklikle çakışırlar. Yaşam ancak bu sayede anlam kazanır, biz bambaşka gözlere sahip olur, dünyayı başkalarının gözünden de görebiliriz. Proust’un kendi tabiriyle sanat, hayattaki en gerçek şey ve “Son Yargı”dır.¹¹⁰

Rossetti’ye göre de Bergson’un felsefesi ile Proust’un edebiyatı arasında hem uyum hem de uyumsuzluklar bulunmaktadır. İki düşünür arasında hem yakınlıklar hem de uzaklıklar olduğu söylenebilir. Aralarında tam bir uyum, mükemmel bir paralellik yoktur: Proust, Bergson teorisinin edebi bir uygulaması değildir; böyle düşünmek hem basitleştirici olur hem de Proust’un özgünlüğüne ve dehasına saygısızlık olur. Bergson’u daha önce okumuş olanlar için, Proust’un roman evrenine dalmak, bariz benzerliklerle ve aynı zamanda şaşırtıcı çelişkilerle karşılaşmaktır. Ancak, ikisi arasındaki mevcut uyumlara odaklanırsak, Rossetti’nin dediği gibi: “Bergson müziğine aşina bir dinleyici için Bergson ile Proust arasında birçok akor bulunabilir.”¹¹¹

Tüm bunlar bizi şu sonuca ulaştırır ki; Bergson ve Proust, gerek Zaman kavramına gerekse Bellek kavramına ilişkin görüşleriyle -benzerlik ve farklılıklarıyla- çığır açıcı bir duruş sergilemişlerdir.

¹¹⁰ M. Proust, *Kayıp Zamanın İzinde*, Cilt II, 2021: s.2964.

¹¹¹ R. Rossetti, “Acordes e dissonâncias entre Bergson e Proust”, 2009: s.91.

SONUÇ

Genel olarak, hem Bergson hem de Proust, zamanın doğası hakkında derinlemesine düşünmüş ve her biri bu konuyu kendi perspektifinden ele almıştır. Bergson, daha çok zamanın bilincimizle nasıl ilişkilendiğini incelerken, Proust ise zamanın, bellek ve duygusal deneyimler üzerinde nasıl şekillendiğini ve bunun bireysel deneyimimizi nasıl etkilediğini inceler. Her iki düşünür de zamanın sadece doğrusal bir ölçüm olmadığını, daha çok karmaşık ve öznel bir deneyim olduğunu vurgularlar.

Bergson'a göre zaman, sadece bir olayların dizisi ya da nesnel gerçeklikte ilerleyen bir süreç değildir. O zamanı, 'durée' (süre) kavramıyla ifade eder ve bu, iç içe geçmiş durumlar ve deneyimlerin sürekli bir akışıdır. Bu nedenle, Bergson için geçmiş ve şimdi birlikte var olur. Geçmiş anılar, 'saf (katışksız) bellek' olarak adlandırdığı bir yerde saklanır ve uygun bir tetikleyici ile bilince getirilir. Bu, Bergson'a göre geçmişin var olduğu ve şimdiki anla birlikte canlı olduğu anlamına gelir.

Proust'un düşünceleri, Bergson'unkine benzer bir biçimde gelişir, ama onun anıları nasıl algıladığı biraz farklıdır. Proust'a göre, geçmiş, ancak belirli bir deneyimin ya da bir duysal uyarıcının (örneğin bir tat, bir koku) onu şimdiki zamanda canlandırmasıyla var olur. Bu durumda, geçmiş, bireysel deneyimler aracılığıyla şimdiki zamanda yeniden oluşturulur. Bu, Proust'un romanlarında sık sık gördüğümüz bir tema olup, bir anıyı yeniden yaşama ve şimdiki zamanda yeniden yaratma fikri, Proust'un zaman algısının merkezinde yer alır.

Bu nedenle, hem Bergson hem de Proust'a göre, geçmiş ve şimdi bir arada var olur, ancak onlar bu var oluşun doğası hakkında farklı görüşlere sahiptirler. Bergson için geçmiş, şimdiki anla birlikte sürekli bir varoluşun parçasıdır. Proust içinse geçmiş, şimdiki zamanda yeniden yaratılır ve bu yaratım, bireysel deneyimler ve duysal uyarıcılar aracılığıyla gerçekleşir.

Bergson'un ünlü koni metaforuyla şematize ettiği, geçmişin şimdiki anla birlikte sürekli bir varoluşun parçası olduğu görüşü akla yatkındır. Bu görüşe göre geçmiş vardır, canlıdır, kaybolmaz, dolayısıyla da yeniden yaratılmaya ihtiyaç duymaz.

Bergson ve Proust, bellek konusundaki düşünceleriyle de bilimin ve felsefenin geleneksel sınırlarını zorlamışlardır. Bu iki düşünür, bellek ve zaman kavramlarını ele alırken, geleneksel felsefenin aksine, bu kavramları statik ve soyut yerine dinamik ve deneyimsel olarak incelemişlerdir. Geleneksel olarak, zaman genellikle dışsal ve nesnel bir gerçeklik olarak kabul edilir. Yani, zaman, doğrusal ve eşit aralıklarla ilerleyen bir şey olarak düşünülür. Bu yaklaşımda, zaman soyut bir kavramdır ve bireyin deneyimlerinden bağımsızdır. Bergson için

ise zaman, “saf süre” (durée) olarak adlandırılan subjektif ve içsel bir deneyimdir. “Saf süre”, bireyin yaşadığı anın kalitesine ve yoğunluğuna bağlı olarak değişebilir. Yani, zamanın nasıl geçtiğini bireyin duygusal ve psikolojik deneyimleri belirler. Geleneksel anlamda bellek, geçmişte yaşanmış deneyimlerin depolandığı bir alan olarak görülür. Bellek, bu yaklaşımda sadece gerçekleri saklar ve zamanla bu gerçekler solabilir veya değişebilir. Bergson ve Proust içinse bellek, sadece geçmiş saklamakla kalmaz, aynı zamanda bireyin şimdiki deneyimini de şekillendirir. Bellek, geçmiş deneyimleri ve şimdiki anı bir araya getiren canlı bir süreçtir. Bergson’a göre bellek, geçmiş ve şimdiyi birleştiren bir köprüdür. Geçmiş deneyimler, şimdiki anın nasıl algılandığını ve yaşandığını etkiler. Proust, belleğin ani ve derinlemesine bir şekilde geçmiş canlandırma yeteneğine vurgu yapar. Özellikle “yeniden yaşanan zaman” (*temps retrouvé*) kavramı, bir uyarıcı aracılığıyla geçmişin tam ve yoğun bir şekilde yeniden yaşanabileceğini ifade eder. Kısaca her iki düşünür de, anımsamanın doğasını, geçmiş deneyimlerin bir şekilde yeniden deneyimlenmesi olarak görürler. Ancak Bergson, anımsamanın doğasını daha genel ve bilincin bir özelliği olarak görürken, Proust, anımsamanın doğasını daha kişisel ve duygusal bir deneyim olarak görür.

Anımsama veya hatırlama, bireylerin geçmiş deneyimleri, bilgileri ve öğrenmeleri yeniden zihninde canlandırması işlemidir. Anımsamanın doğası hem bilinçli (istemli) hem de bilinçsiz (istemsiz) süreçleri içerebilir ve bu karmaşık işlemler genellikle ya/hem bireyin kontrolünde ya da/hem de dış uyarıcılara ve göstergelere bağlıdır. Proust ve Bergson’da bu anlamda birtakım farklar vardır: Anımsama Proust’ta tesadüfi olarak bir nesne algılandığı anda gerçekleşirken, Bergson’a göre bellek, algıyı yaratma ve yönetme gücüne sahiptir; anının edimselleşip algı hâlini alması kişinin iradesine bağlıdır; dolayısıyla hiçbir anımsama tesadüfi değildir. Nitekim katıksız algı diye bir şey yoktur. Algılama çok kısa bile olsa nihayetinde belli bir süreyi gerektirir ve bu esnada anı-imgelere bulanmıştır. Ve bellek, şimdiki zamandan geçmişe bir gerileme değil, geçmişten şimdiki zamana bir ilerlemedir.

Bergson’a göre gerçek zaman olan süre ile bellek arasında ayırım yapmaya kalkışmak da gereksiz bir çabadır. Zira bellek olmadan hem zaman hem de süre kavramı açısından önce ve sonra arasında bağ kurulamaz. Bellek, zamanın dikiş yerleridir. Belleğimiz sayesinde bir anı bir öncekiyle karşılaştırabilir ve bir sonrakiyle ilişkilendirebiliriz. Bellek olmaksızın, anlar bağımsız hâle gelir ve zamanın sürekli akışı deneyimlenemez. Dolayısıyla, bellek ve zaman birbirine öyle sıkı sıkıya bağlıdır ki, birinin varlığı olmaksızın diğerrinin mevcudiyetini düşünmek imkânsızdır. Bu nedenle, öncelik ve sonralık kavramları, belleğin varlığı sayesinde anlam kazanır. Bellek olmadan, zamanın içerisinde hangi anın önce, hangi anın sonra geldiğini ayırt edemeyiz. Bergson için bellek, sadece beyindeki bir süreçten daha fazlasıdır. O, belleği

bilincin bir özelliği ve geçmiş deneyimlerin devam eden bir toplamı olarak görür. Bellek, onun düşüncelerine göre, bir insanın zaman içinde kendini sürekli hâle getirmesini sağlar. Bergson’a göre, bellek sürekli bir akış olan “süre” ile bağlantılıdır ve bu, sadece beyinde meydana gelen mekanik bir şeyden daha karmaşıktır. Bellek, bilincimizin derinliklerinde yaşayan ve uygun bir olgu ya da anıyla ile canlandırılabilir yaşanmış deneyimlerin toplamıdır.

Proust’un bellek anlayışı da benzer bir biçimde, belleği, geçmiş ve şimdiyi birleştiren bir araç olarak görür. Onun için bellek, zaman içindeki deneyimleri ve yaşantıları yeniden canlandırmak için bir yol sağlar. O, özellikle, anıların bir tetikleyiciyle nasıl yeniden yaşanabileceği üzerine yoğunlaşır.

Proust geçmişin kendi içinde varlığını koruduğu noktasında da Bergson’la hemfikirdir. Ancak ona göre hatırlanmadıktan sonra bu varlığın korunmasının bir anlamı yoktur. Bu durumda örneğin; Alzheimer hastalarının geçmişinin bir değeri yok mudur? Bergson’a göre Alzheimer hastalarının geçmiş deneyimleri, akla yatkın bir biçimde, bellek işlevlerini yitirseler bile değerlidir; çünkü bu deneyimler, bireyin kimliğinin temel taşlarıdır. Ayrıca birtakım nesneler geçmiş bir ânı anımsatmakta etkilidirler, ancak Bergson’a göre hâtıranın bir anlamı olması için anımsatıcıya gerek yoktur. Hatta hâtıranın hatırlanmaya ihtiyacı yoktur. Geçmiş, şu an ile birlikte vardır ve istesek de istemesek de, hafızamızın gücü yetse de yetmese de var olmaya ve de anlamlı olmaya devam edecektir. Zamanın ilerlemesi, kişilerin ya da anıların aleyhine değil lehinedir, onlara bir şeyler katar, onlardan bir şey eksiltmez. Sanat, yaşanmışlıkları, hâtıraları anımsatmakta işlevseldir, ancak herhangi bir sanat eserinde vücut bulmamış hâtıra ya da yaşanmışlık da sürer ve de anlamından bir şey kaybetmez.

Sonuç olarak hem Bergson hem de Proust, zamanın ve belleğin insan deneyimi üzerindeki derin etkilerini vurgularlar. Bergson bu vurguyu felsefi çerçevede, Proust ise edebi ve duygusal bir çerçevede yapar. Her iki düşünür de zaman ve bellek üzerine kapsamlı bir anlayış sunmuş, benzeşen ve ayrılan yönleriyle bu iki olguya ilişkin doyurucu açıklamalar geliştirmişlerdir.

KAYNAKÇA

- ÁLVARO, L. C. (2016). “Swann’s way: Proust as a neurobiologist and neurologist”, *Neurosciences and History*, 4(1): 21-33.
- ARİSTOTELES. (2023). *Fizik*. (çev. S. Babür) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- AUGUSTINUS, A. (2016). *İtiraflar*. (çev. D. Pamir). Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- BACHELARD, G. (2021). *Sürenin Diyalektiği*. (çev. E. Sarıkartal). Fol Yayınları, Ankara.
- BECKETT, S. (2022). *Proust*. (çev. O. Koçak). Metis Yayınları, İstanbul.
- BERGSON, H. (2015). *Madde ve Bellek*. (çev. I. Ergüden). Dost Kitabevi, Ankara.
- BERGSON, H. (2016). *Metafiziğe Giriş*. (çev. A. Altınörs). Paradigma Yayınları, İstanbul.
- BERGSON, H. (2021). *Süre ve Eşzamanlılık*. (çev. E. Baykal). Fol Yayınları, Ankara.
- BERGSON, H. (2017). *Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri*. (çev. M. Ş. Tunç). Dergâh Yayınları, İstanbul.
- BERGSON, H. (2018). *Yaratıcı Tekâmül*. (çev. M. Ş. Tunç). Dergâh Yayınları, İstanbul.
- ÇÜÇEN, A. (2000). *Heidegger’de Varlık ve Zaman*. Asa Kitabevi, Bursa.
- DELEUZE, G. (2020). *Bergsonculuk*. (çev. H. Yücefer). Alfa Yayınları, İstanbul.
- DELEUZE, G. (2015). *Proust ve Göstergeler*. (çev. A. Meral). Alfa Yayınları, İstanbul.
- EZİLER KIRAN, A. (1997). *Marcel Proust ve Zamanın Sonsuzluğunda Sanat*.
- GÜNDAY, R. (2020). “Marcel Proust’un Romanlarında Zaman Oyunu”, *Yüziüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48: 61-74.
- GÜNDOĞAN, A. O. (2007). *Bergson*. Say Yayınları, İstanbul.
- GÜNGÖR, F. Ş. (2015). “Marcel Proust’un Kayıp Zamanın İzinde Adlı Romanında Belleğin Kurgulayıcı Rolü Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 55(2): 59-74.
- HAVUZ, Ş. (2019). *Marcel Proust’tan Ahmet Hamdi Tanpınar’a Bellek Yansımaları: Swann’ların Tarafı’ndan Huzur’a Yolculuk*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- HEIDEGGER, M. (2008). *Varlık ve Zaman*. (çev. K. H. Ökten). Agora Kitaplığı, İstanbul.
- KANT, I. (2019). *Arı Usun Eleştirisi*. (çev. A. Yardımlı). İdea Yayınevi, İstanbul.
- PEARSON, K. A. (2007). “Virtüelin Gerçekliği: Bergson ve Deleuze”, *Cogito Dergisi*, 50: 87-103. (çev. Ş. Öztürk – N. Polat). Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- PERRİ, T. (2014). “Bergson's Philosophy of Memory”, *Philosophy Compass*, 9(12): 837-847.
- PROUST, M. (2021). *Kayıp Zamanın İzinde*. (çev. R. Hakmen). Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

- ROSS, W. D. (2002). Aristoteles. (çev. A. Arslan, İ.O. Anar, Ö. Yalçın Kavasoglu, Z. Kurtoğlu). Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- ROSSETTI, R. (2009). “Acordes e dissonâncias entre Bergson e Proust”, *Filosofia Unisinos*, 10(1): 79-91.
- SÜRÜCÜ, G. (2015). *Ahmet Hamdi Tanpınar ve Marcel Proust'ta Zaman*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul.
- TURETZKY, P. (2002). *Time*. Routledge Publishing, London & New York.
- YILDIZDÖKEN, Ç. (2017). “Heidegger’de Dasein’n Varlığı ve Zaman Meselesi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 53: 162-178.

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI	Gizem YILDIRIM
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Antalya Koleji
Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, Antalya, 2021.
Yabancı Dil / Diller	İngilizce

